

ПРАВОСЛАВНИ ЕЛЕКТРОННИ КНИГИ

Всички книги в този сайт ги има свободно в интернет пространството на съответните сайтове, които съм посочила. Аз само съм ги събрала на едно място и преобразувала в различни формати, за да могат да се четат от различни устройства.

[Ако оценявате труда ми и харесвате сайта може да направите дарение.](#)

Тодор Г. Влайков

ЖИТИЕТО НА ЕДНА МАЙКА

ГЛАВА ПЪРВА

— И баба ви Дина изпратихме — подфана след късо смълчаване стрина Богданица.

Дошла от два-три деня, да погостува по великденските празници при сина си Лича, стрина Богданица сега разправяше пред своите и пред гостето някои новини из нашия Дъбин, дето тя живееше при по-големия си син.

Личо Богданов, многогодишен чиновник в София, беше ми приятел и съгражданин. Аз бех отишъл у тях да му честитя гостенка. Там заварих и неговия близък сродник, Захария Стойчев, дошъл и той с госпожата си и с голямото свое момиче да види гостенката.

Това беше един неделен ден след обяд. Грееше топло мартенско слънце. Лъчите му, проврени през дантелените пердета на широкия прозорец, обилно заливаха просторната гостна стая на Личови, весело играеха по отсрещната стена над миндера, окичена с портрети, картинки и разни везани украшения, и преплитаха се там в чудновати лози.

Стрина Богданица бе седнала прибрано и някак със стеснение на края на миндера и прегърнала бе в скута си най-малкото свое унуче, палавия Бонко, когото често милваше по къдравото главенце. Тя говореше с един сдържан глас. В погледа на нейните позавяхнале и малко съзлививи очи се четеше една скрита радост, ала в същото време и някакво смущение.

— Коя баба Дина, лельо? — попита Захария, като сложи на коленете си голямия албум и помисли малко. Той бе седнал пред кръглата маса, престлана с бял чаршаф, върху която в порцеланова вазичка бе натопена пъстра китка от игличина, зюмбюл и лалета, и взел беше да преглежда картичките в албума.

И аз като него не можех да се сетя коя ще да е тая баба Дина.

— Стрина Герговица, нали, мамо? — поясни госпожата на Личо, която, изправена по-настрана пред долапа, вареше кафе на спиртник.

— Тя, тя, невясто — потвърди стрина Богданица. — Герговица — не знаеш ли я, Захария? — дето седи в долната махала, там самò край нас. Койчо златара нали го знаеш — та неговата майка.

— А-ха, сетих се, лельо — каза успокоен сякаш Захария, като остави албума на масата.

— Тая ли баба Дина, мамо, дето ни пратì лани шарена сол? — намеси се и Златка, голямото Личово момиче, що стоеше до майка си и държеше табла с празни кафьови чашки.

— Тя, баби, тя — подфана пак стрина Богданица. — дето ви попратваше шарена солчица. Каква хубава и меризлива сол правеше тя! Ще опече пуканици, ще ги начука ситно-ситно, ще скълца изсушен сминдул и малко чубрица, ще ги пресее, па ще ги разбърка със ситна солчица и стане една шарена сол — за чудо хубава!

— Та отиде си и тая добра жена! — каза като на себе си Личо, изправен гърбом към нас пред прозореца и загледан нейде навън.

— Ами де отиде, бабо, къде я изпратихте? — запита седналия в скута на стрина Богданица Бонко, като я гледаше с учудване в очите.

— Ех, отиде си, баби — отиде там, отдето никой не се връща: на оня свят я изпратихме — поясни стрина Богданица, като се наведе, та помилва по бузенцата

жаденото си унуче.

— Ами кога се помина, мамо? — попита Личовата госпожа.

— По-оная неделя, навръх на заговяване се помина, невясто.

— Тя, сякаш, бе коджа стара жена, нали, лельо? — обади се пак Захария с един равнодушен глас.

— Стара бе, лели, коджа бе стара. Можеше да има окол осемдесе.

— Ех, изживяла си е — додаде той, като махна с ръка, санким, нема защо да се съжбялава за нейната смърт.

— Куртулисала се е клетата, — намеси се и Захариовата госпожа, която бе седнала на миндера до стрена Богданица. — Че тя, доколкото знам, е била на голямо тегло, нали, лельо Злато? Зълва ми е разправяла — тя нали седи надолу към тях, — разправяла ми е, че с мъка изкарвала прехраната си и че много зебилен живот живяла.

— Ех, не беше охолан нейния живот, невясто Захарийце, ама не беше пък и такъв, дето да се каже, че се е куртулисала от живота — подфана с една увереност стрина Богданица. — Истина, не е лек вдовишкия хал. Да отгледа с едни голи ръце три сирачета — колко труд и колко грижи е трябвало да положи! И момчето ù, дорде да се натъкми на бащиния си занаят, колко кахъре ù докара! Па и голямото ù момиче, като остана с такъва нужда...

— Така, зер, тя имаше и едно куцо момиче — прекъсна я Захария. — Какво стана с него, лельо?

— Помина се, лели, преди седем-осем годин се помина. Ама цял живот си изживя така недъгаво. И да гледаш ти толкова годин, цял живот, вика се, да гледаш чедо с такъва нужда, това не е леко нящо, нали? Та много е претеглила, сиротата. Па и откак остана самичка, нали с труд и работа пак трябваше да си изкарва залька. А пък и старост като я налегна... Ех, оскъден и мъчен живот прекарваше истина. Ала пък инак си добре живееше тя. Че една блага душа имаше! Никому лошо не помислюва. Сърцето ù бе чисто и незлобиво като на дете. Доволна беше от съдбата си. Търпеливо понасяше и мъки, и нужди. Имаше упование на Бога. И всичко, що ù додеше — и болка, и кахъре, и радости, — посрящаше го с благодарност, като Божа дарба. Всякога бе ясно пред очите ù и леко на душата ù. Лек беше и живота ù. Макар и да бе оскъден и тегловен, ала инак бе лек и честит нейния живот. Така спокойно, така честито и хубаво си живееше тя — по-напред с момичето, а напакон и самичка, — щото чивяк да ù завиди на тоя добър живот! Та затова, невясто Захарийце, не може да се каже, че се е куртулисала от живота. Тя само е оставила хубавото тук, да иде там на още по-хубавото. Че какъвто бе праведен нейния живот, тя и на она свят ще бъде на най-хубавото място. Това си полича и по умирачката ù...

— Че от какво се помина, мамо? — запита Личовата госпожа, като наливаше кафето.

— То нейното мрене, невясто, бе за чудо. Без болест и без мъка свърши. Немà да легне, немà «ох» да рече. До последния ден и до последния час си ходеше и приказваше. Вечерта на заговяване, както си поседнала до пещта, така си и умряла. Като Божа праведница! Праведен живот живя тя, затова и почина като праведница.

Всички с някакво зачудване беhme се заслушале в думите на стрина Богданица за тая праведна баба Дина. Златка, изправена при майка си, държеше таблата с напълнените чашки и не тръгваше да ги раздава. Дори и малкия Бонко, заплеснат в усенесия разговор на баба си, седеше, без да мръдне, в нейния скут.

Като привърши стрина Богданица, всички се поотпуснахме. Едно приятно удивление се четеше по лицата на всички. Златка взе да разнася кафето. А Бонко се откъсна от скута на баба си и се затича да иска от майка си и нему да сипе кафенце в една чашка.

Личо, който стоеше гърбом до прозореца, изведнаж се обърна навътре и без да погледне някого, насочи унесен поглед в срещния кът на стаята.

— Чудна жена беше наистина тая стрина Герговица! — зафана като на себе си, с един малко задълбочен глас.

— Нали? Виж, ти добре я помниш — обади се стрина Богданица, доволна, че Личо потвърдява думите ѝ.

— Помня я аз хубаве, от детинството си я помня — потвърди Личо, сè тъй задълбочен в себе си. — Виждал съм я понякога и през последните години, ала спомените ми от тие години не са ясни. Ясно и незаличимо са се врезале в паметта ми спомените за стрина Герговица само от детинството ми. Като жива я гледам и сега пред очите си. Нящо особено имаше у тая жена, нящо такъво, дете те привързва, кара те да я обикнеш. Всичко у нея като че бе по-друго — и очите, и лицето, и гласа ѝ. Едни хубави яносини очи имаше, па и един мил и благ поглед, дете грее и топли като днешното пролетно слънце. Лицето ѝ, малко продълговато, обградено с венец от посивяла коса, е бяло, бяло... то се знае, не прясно бяло, каквото е лицето на малко момиче, ами малко възблядо, малко матово и някак като прозрачно. Па и едно чисто, гладко — без бръчки по челото. Само окол очите и устата, като се засмее, се набират малки бръчици: тие бръчици правят усмивката ѝ по-мила и по-приятна и дават изглед, като че цялото ѝ лице се смее. Гласа ѝ мек, сладък и малко звънлив. Говори тихичко, полекичка. Думите ѝ благи, сърдечни. Като те погледне с оние ясни очи, като ти се усмихне топло и като ти заговори с оня сладък и звънлив глас, та нящо чегато те милва и гали и сящаш, че ти става хубаво, хубаво!... Ала това не бе само задето нейното лице и нейния поглед, и говора ѝ беха по-други, по-особени. Зад нейното бяло и чисто лице, зад нейния ясен поглед, зад нейните сладки думи прозираше друго нящо, което те облъхва с една особена топлота, което те привлича и подкупва. Това бе нейната блага, нейната чудна душа... Право казва мама: стрина Герговица бе една праведница, Божя праведница.

Личо приказваше някак особено, не като всякога. Задълбочен и унесен в своите спомени, той говореше с необикновена одушевеност. И думите му беха някак по-избрани, не като във всекидневния разговор. Всички го слушахме малко учудено, с притаен дъх. А стрина Богданица от време на време одобрително и с някакво задоволство кимаше с глава.

— И кака Неда, куцата, и тя бе донейде като стрина Герговица — продължи своите спомени Личо. — Виж, бае Койчо, той бе други, открай време си бе други: студен, мълчелив, малко смръщен, с остър поглед и сè някак упорит — тъкмо противното на стрина Герговица.

— Баща му е бил такъв — додаде стрина Богданица. — На него се е метнал той. А Неда беше като майка си.

— Само че тя не бе синеока. Помня я добре и нея. Очите ѝ, черни като трънки, беха хлътнале в главата. Един дълбок поглед имаше — благ и засмян, кога те гледа, ала кога е унесена в себе си, пребулен е с тъга. Лицето ѝ изпито и блядо, челото ѝ набраздено с големи бръчки. Изглеждаше някак измъчена...

— Измъчена бе тя, сиротката. Че малко ли претегли, дорде боледувà? Па и напакон с тоя крак и с тая нужда! — поясни стрина Богданица. — Ала инак бе разумна и с добро сърце.

— С добро сърце бе и тя — продължи Личо. — И една тиха бе, една благодушна, една приказлива. Тя приказваше сладко като стрина Герговица. Идеш ли у тях, най-напред стрина Герговица ще те посрещне и заразитва. Свърши ли тя, пък кака Неда ще те заприказва.

— Така беше — потвърдява стрина Богданица. — Като дъртица приказваше и тя.

— Кака Неда допълнюваше стрина Герговица. И двете като че се сливаха и правеха

едно цяло нящо, нящо неразделно. Така съм ги запомнил от детинство — сè двете наедно. И сега — представя ли си стрина Герговица, веднага в паметта ми изпъква и образа на кака Неда. Стрина Герговица преде на чекръка, а кака Неда шие ръкаве или риза. Така ми са се врезале в ума. Че тъй ги сè заварвах, кога идех у тях. А аз често походвах, кога бех малък. Нали бехме най-близни комшии. И някак като роднини се имахме. Та мама през ден, пред два токо щеме прати да им занеса нящо — кога мътеница в делвенце, кога гозбица в саханче...

— Ено тие беха петимни за мляко, па и не готвеха всякога, ама потикваха как да е — поясни стрина Богданица, — та избиех ли мътеница, или посготвех нящо по-хубавко, обичах да им пратна и тям. Тие пък имаха хубава градинка, имаха и голяма леа с гюзум и магданоз и кака Дина сè ще набере малко патлъджане и чушчици или ще накъса китка гюзум и магданоз и ще ги изпрати по Личо.

— Та походвах аз често у тях — продължи Личо прекъснатите си спомени — и всеки път ги заварвах сè така — двете заедно: стрина Герговица на чекръка и кака Неда над шива. Щом ме види, стрина Герговица ще ме срещне зарадвана, ще благослови и мама, и къщата ни, и мене, па ще скокне да изпразни съдовете ми: а пък кака Неда в това време ще ме заразитва за всичко. Кога ме изпраща, стрина Герговица сè ще ми даде и нящичко — лете ще ми набере от сладката слива или ще ми откъсне ябълки, ако са втасале, а зиме ще ми изнесе от киляра една ръка сушелки и лешници. И сè ще ми даде и едно порязаниче хлебец, поръсено с шарена солчица. Техния хляб не бе по-хубав от нашия, ама както бе отрязан на тънка филийка — че у нас хляба не се режеше, ами се чупеше на коматчета, — та филийката много ми се ревнеше: па и оная меризлива сол, дето е наръсена отгоре!... И това порязаниче ми се чинеше толкова сладко, дето не може повече да бъде!

— Виж, и това е запомнил — каза усмихната стрина Богданица.

— Защото бе нящо особено и много мило — поясни Личо, — каквото бе и всичко у стринини Герговичини. Нящо мило и хубаво те лъхва още щом влезеш у тях, още от вратника. Най-напред ще минеш през една покрита уличка, доста тясна — че другото, откъм дюкяна дето е, нали е преградено за дворче на Койчови. Тая уличка е измазана, изметена, изчистена — да лижеш по нея: другаде и в къщите не е така чисто. След уличката иде малко дворче, обрасло със зелена трева — съща мурава. По тая мурава стринини Герговичини, кога перат, си белят дрехите. От муравата навлизаш в градинката. Една пътека минува през средата ѝ и води към къщата. От двете страни покрай пътеката са насадени шарени цветя, дето растат по-високо — латинка е завита на малки притки, железница, алена и мѐрава, каначечек пъстър, звезди шарени, оченца, теферич, — и какво ли още не. От лявата страна на пътеката, малко по-навътре в градинката, има излек: от него не вадат вода за пиене, ами само за разливане в къщи и да поливат градината. Над излека е простряла клоне една ябълка петровка. По-нататък към плета се издига голяма ошавлийка слива и до нея ниска праскова. А самò до къщата над висок чардак се вие асма. На същата страна стърчат няколко корене избуял кукуруз: гъсто се е зашумил, навит на високи притки, зелен фасул, а по отсрещния плет са се провисиле жълти тикви и няколко бели кратунки. На другата страна на пътеката са наредени лехички лук, чушки и праз; пръснати са между тях няколко корене зелки, чукундур и патлъджане: а покрай плета има дълга лехичка с гюзум и магданоз. Пред отвода на къщата са най-хубавите и най-меризливи цветя — теменужки, карамфил, шибой, седеф, босилек, Божо дърво — и покрай самия плет лехичка здравец. По-нататък зад отвода се издигат два високи чемшире, с големи, гъсто зашумени корони, лете и зиме сè зелени. Не съм видвал на друго място такива големи и хубаве чемшире. Па и такава градинка като тяхната...

— Ами кафето ти изстина, Личо — прекъсна го госпожата му. — Ти се залиса да ни

разправяш, та и забрави да си изпиеш кафето.

— Виж, увлякох се и забравих кафето. — Той взе чашката и сръбна кафето на два пъти като вода. — След мамините думи за стрина Герговица бликнаха изведнаж в паметта ми тие мили спомени от детинство и сега сами някак напират да излязат навън, сякаш че нящо отвътре ме кара, наляга ме да ги изкажа.

— Продължавай, продължавай, Личо — насърчи го Захария. — Хубави са тие спомени. Това, дете го разправяш за градинката на стрина ти Герговица буди и у мен спомени за други такива градинки по нас от минало време. Сега това го нема. Чудно хубави градинки имаше някога!

— Имаше ги някога, ала градинката на стринини Герговичини беше някак по-особена — подфана Личо, като си попромени мястото. — Така наредена градинка надали е имало другаде. И къщата им бе също тъй особена. На глед тя е стара, ниска, прихлупена. Ала като влезеш вътре, като те лъхне оная чистота и оная ъред, токо сетиш, че ти стане тя една приветна, една хубава... От градинката ще минеш през отвода, дете лете си работят стрина Герговица и кака Неда — той е широк, заграден е с дъсчена буерия, хубаво излепен и изчистен. Ще влезеш после в къщи — и там всякога е разтребено, окол огнището е излепено и изчистено — да не речеш, че зăран-вечер се кладе огън и се разтуря. От къщи ще влезеш в собата. Тя е възтъмничка, прозорците ѝ са малки, с дебели старовремски пармаци. Зиме са закнижени с хартия и само на единия от тях е залепено парче джам — да влиза малко повечко светлина и да може да се гледа към двора. Шиндите и гредите на тавана са почернеле от времето. Потъмнял е от старост и големия куностас, дете е в кюшето към изток, както е потъмняла и иконата на света Богородица, изправена зад кандила. Ала и шиндите по тавана, и кунустаса, и иконата, и кандила, що виси пред нея, така хубаво са измити и изтрити, че светят от чистота! Над кунустаса от едина му край до другия е прикован венец от сухи цветя. На двата края на венеца са завтикнати китки босилек. И по гредите на таван, що са пред кунустаса, са навтикани китки от сухи цветя и босилек. Затова, като влезеш в полутъмната соба, посряща те една приятна меризма на босилек и на цвете.

— У тях цветята нали беха бол, та всякъде бе навтикано с цвете и меришеше на хубаво — додаде стрина Богданица.

— От двете страни на кунустаса са залепени три големи шампи: Света гора, свети Иван Рилски и свети Костадин и Елена. По полиците, що обграждат от три страни собата, са наредени изправени сахане и захлупени тасета и паници. А по перваза, що е под тях са налепени картинки от хартиите с прежда и от обвивки на цигарени тефтерчета, на които са изобразени царе, царици и аслане. На тие картинки едно време викахме асланчета. Под кунустаса, връз стар асър, е постлана шарена, поизлиняла от времето черга, а от двете ѝ страни са наредени тъкани на посфорчета възглавници. Кога доде гостенин, там ще го поканят да седне. До срещната стена пък е ковчега, с изрязани по него едри шарки. Някога той е бил тъмнокафяв. Над него са надиплени алищата. Пред пещта и до прозореца с джамчето има по едно колелато асърче. На асърчето до пещта седи стрина Герговица и преде, а на асърчето до прозореца седи кака Неда и шие. Такива асърчета имаше и в къщи окол огнището, и вънка на отвода. И тие беха нящо особено. На друго място не съм ги виждал — сякаш само у стринини Герговичини ги имаше.

— Немаше на друго място зер — поясни стрина Богданица. Тие сами си ги правеха. От сухи кукурузени шумки ги плетеше Неда. Есен ще иде тя по махалата — у нас било, или у други комшии — да помогне като белат кукуруза, па ще си поиска да ѝ дадат едно чувалче шума. Спроти празник ще седне на отвода и ще изplete венци като на сплитове. Кака Дина пък ще вземе да ги навие на колело, ще ги съшие — и ето ти колелати асърчета.

— Да, и тие колелати асърчета беха нящо особено у стринини Герговичини — продължи Личо. — Та ви казвам: тяхната соба, както бе възтъмничка, с оня стар кунустас, с щампите, с шарената черга, с възглавниците на посфорчета и с оная хубава меризма на босилек и на сухо цвете, така притно те посряща, кога влезеш, че изведнаж тя ти става мила, ти я обикваш, привръзваш се към нея — и доисква ти се да останеш там повечко... Всичко това сега ми наумява нящо... чакай, какво беше, какво беше?... нящо такъво... ах, сетих се. Помниш ли, Славке — обърна се той към жена си, — кога живеехме в Самоков, като отидохме един ден в женския метох при калугерките? Техните килии каквито беха — такъва бе и собата на стринини Герговичини. Калугерска килия ми наумява, съща килия. Па не само собата, ами и цялата им къщурка, и градинката им с асмата и чемшира, и дворчето с моравката — всичко, всичко ти наумява женски манастир. Та и самите те — стрина Герговица и кака Неда — много приличаха на калугерки. Като калугерки беха набожни, като калугерки беха тихи и кротки, като калугерки беха и сладкодумни...

— Виж, добре се сети да оприличиш стрина си Герговица и кака си Неда — додаде пак малко по-усмихнато стрина Богданица.

— Помна ги самоковските калугерки — обади се и Личовата госпожа. — Една имаше по-стара, хаджи Калиопа се казваше, и друга по-млада, Харитина. Такива умни и разговорни беха и само за житиета на светие разправяха.

— И стрина Герговица с кака Неда беха такива. Обичаха и тие да разправят за житиета на светие, особено кака Неда. Тя много четеше такива книги...

— Брат му на Герго е бил черковник и книжовен — поясни стрина Богданица, — та от него беха останале много стари книги — житиета няколко и други поучителни приказки. Кака Дина ги пазеше на полицата до кунустаса.

— От тях четеше кака Неда — продължи Личо. — И кога идехме с мама според празник там, тя сè ще ни прочете или прикаже нящо. А ние с мама често походвахме у тях според празник, походвахме — речи го на госте, речи го на седянка...

— Походвахме зер — потвърди стрина Богданица. — Аз обичах да пойда у тях. И заминеше ли баща им нейде на път, като доде празник, аз токо приготва нящо и според деня нагода другите дядца, па ще взема Личо да ми е дружинка — и хайде у какини Динини.

— Чудно хубави спомени ми са останале от тие вечерни седенки у стринини Герговичини! — продължи Личо. — Мама обичаше да минем през къщи полека, без да ни сетят, и отведнаж токо да влезем в собата като нечакани госте. Отворим ли вратата на собата, лъхне ни оня хубав мирис на босилек и посрещне ни една мека светлина от запаления пред кунустаса кандил. Стрина Герговица и кака Неда са седнале до пешта и тихо си приказват. Или пък стрина Герговица седи до пешта, а кака Неда е седнала под кунустаса, запалила е вощена свещ, взела е една стара книга и срича дума по дума — прочита нящо. Като ни видят, стрина Герговица и кака Неда ще скокнат, ще ни посрещнат весело и засмяно, кака Неда ще запали тоя час лоена свещ... Че стрина Герговица не си служеше с газениче като другите хора в махалата — тя не можеше да му търпи меризмата; както инак обичаше да ѝ е чистичко, така обичаше и да не ѝ мерише на лошо. Та ще палнат лоена свещ, па ще сложат възглавници и ще ни приканят да седнем. Стрина Герговица ще остане да ни разговаря, пък кака Неда ще излезе в къщи да подкладе огъня, та нящо да посготвят. Мама ще им рече да се не трупя'т да готвят, че тя е донела вечерица. Тя в такъв случай — нали го каза — сè ще посготви нящо и ще опече прясна турта или ще меси тутманик, та ще има какво да повечеряме. Ала стрина Герговица ще каже: «Не бива, невясто Богданице — такива жадени госте!» Па ще скокне, та ще излезе и тя в къщи, а пък кака Неда ще подлезе при нас да ни разговаря. След малко стрина Герговица ще извика кака Неда — и ето че

слагат паралията. Стрина Герговица е опръжнала нящо, опекла е чушчици, ако е лете, или е извадила трошийка: ще сложим и нашата гозба — и вечерята е готова. Па като ще вземат да ни канят: «Хайде, невясто Богданице, ха Личко, вземете да си похапнем, що дал Господ.» И както е чистичко и хубавко наредено, с оние тънки порязаничета, с оная вкусна гозбица, така сладко ти се стори всичко, дете не можеш да се наядеш. Ходил съм аз с мама на госте по много роднини. И с какви хубави гозби ни са гощавале другаде! — та чорба от кокошка, та мръвки, та пържени яйца, та сутляш — ама ниде не ми се е толкова вслаждало еденето, колкото кога ни гощаваха стринини Герговичини.

— Простичко истина, ама чистичко и хубавко готвеше така Дина — додаде стрина Богданица. — Па и сладките ѝ приказки...

— Така, така — и гозбите им сладки, а пък приказките им още повече ги подслаждат. Па като раздигне така Неда паралията и примете, ще седнат тогава трите под кунустаса — и като ще затечат оние приказки!... Аз си сложа главата на маминото коляно, загледам се в иконата на света Богородица и в кандила, що трепка пред нея, и заслушам се в приказките им, що се леят тихо-тихо, като малко чучурче. Какво приказват, дип им не разбирам, долавям само, че е нящо са Божѝ работи, нящо много хубаво. И заслушан в тие сладки приказки, както съм се загледал в кандила и в иконата, аз сящам, че се унасям, унасям, и детинското ми въображение ме издига нейде нависоко, в някакви чудно хубави градини, дете пеят шарени птиченца и текат шумливи поточета...

— Спомням си и аз подобни картини от детинството — намеси се Захария, — кога според празник седим в собата при запален пред куната кандил и аз се заглеждам в него...

— Като се понаприказват така трите жени — продължи Личо, който, унесен в спомена си, не обърна сякаш никакво внимание на Захариевите думи, — така Неда ще стане, ще свали от полицата край кунустаса една от книгите, що са наредени там, ще постави свещта над скѐмлето, па ще зачете. Тя чете бавно, на срички, думите ѝ се ният една по една като зърната на броеница. Почете, почете малко, па ще затвори книгата, ще я турне настрана и вземе пък от себе си да разправя за това, що е прочела, и за онова, що е по-нататък. Тя е чела много пъти тие книги, та знае наизуст май всичко, що се казва в тях... Ето, свалила е старото евангелие, дете го е напечатил някога поп Златан. Поп Златан е бил нашенец, па нящо се падал и роднина на стринини Герговичини, та кога вземеше така Неда това евангелие, стрина Герговица сѐ ще рече: «Дѐ прочети от него, чедо, аз си го много обичам, че се разправя за Исуса Христа, па и нали е написано от нашия поп Златан. Помна го аз поп Златана»... И тя сѐ ще разправи какво бил казал тоя поп Златан.

— Много учен чивяк е бил тоя поп Златан — додаде и стрина Богданица с един израз на почит.

— Та ще свали така Неда евангелието на поп Златана, ще го отвори и ще зачете. Ще отвори, да речем, евангелието за Марта и Мария. Не знам защо — него тя най-често четеше.

— То нали се чете в черкова на всяка Света Богородица. А пък така Дина много си обичаше и тачеше света Богородица, та затова обичаше и това евангелие. Па токо си ѝ допаднаше то много на сърцето...

— И защото често го четеше така Неда, та и аз бех го запомнил... «Вниде Исус во вес некую — ще зафане тя да срича дума по дума. — Жена сѐ некая, именованна Марта прият Его в дом свой... И сестра ей бе, нарицаемая Мария, яже и седеше при ногу Исусову, слишаше слово Его...» С особено налягане и с по-издигнат глас четеше тя края на това евангелие, дете Исус казва: «Марто, Марто, печеши се и молвиши о мнозе. Едино бо ест на потребу. Мария же благуо част избра, яже не отимется от

нея...» Като свърши славянското четиво на евангелието, ще зафане да чете пък тълкуването му на български. То върви по-леко. Стрина Герговица някак унесено и с едно особено благоговение слуша това, що се чете от евангелието. Па като свърши така Неда, тя ще се обърне към мама, ще я побутне по коляното и: «Видиш ли, невясто Богданице, видиш ли — ще каже — какво е заръчал Исус Христос? Марта много се е грижила да Му наготви и да Го нагости, ама Той е пофалил Мария, че е избрала благуя част, да слуша словото Божие. А ние сме сè като Марта, грижим се повече за едене и за други работи. Грешни сме, сестро, грешни сме ние!» — ще каже тя и ще въздъхне отдън душа.

— Така го думаше тя — поясни стрина Богданица, — ама правеше повече като Мария. Като нея обичаше тя най-много Словото Божие и Божията правда. Че тя...

— Или пък ще свали така Неда житието на свети Харалампия — прекъсна майка си Личо, като искаше по-скоро да продължи спомените си: — Ще прочете малко от него, па ще го затвори и ще вземе да разправя: «Той бил владика, свети Харалампия, в някой си град Магнисия. Тамошните големци искали да го накарат да се отрече от християнската вяра и да приеме езическата. Той се държал твърдо и не искал и да слуша за езическата вяра. Тогава взеле да го мъчат. Мъчил го най-напред някой си игемон, напokon го мъчил някакъв дух и най-после взел да го мъчи самия цар Севир. И какви страшни мъчения измислювале! Ала нищо не могле да му повредат, че ангели Божии слизале при него и го пазиле. А дордето така го мъчили, царската дъщеря Галина, като го гледала, превърнало ѝ се сърцето и станала християнка. И напokon и тя се посветила»...

— Досуц така го разправяше Неда — вметна пак стрина Богданица. — Виж как го е запомнил.

— Други път ще свали Александрията. И ще зачете пък от нея. Па ще вземе напokon и да разправя. Най обичах да я слушам, като заразправя от тая чудна Александрия. И сега сякаш че ми е пред очите всичко това. Късно вечерно време. Прихлупената соба, както всякога, мерише на босилек. Запаления пред кунустаса кандил озарява до половина образа на света Богородица и главата на Младенеца Христос. Под кунустаса до скемлето е седнала тя, така Неда, поприведена малко на една страна. В едната ръка тя държи на коляното си притворената книга, а с другата е подпряла главата си под лявата буза. Изпитото ѝ лице, осветено от поставената на скемлето лоена свещ, изглежда по-бяло и по-прозрачно. Вдлъбнатите ѝ очи са загледани нейде към тъмното кюше зади пещта. И с един тих и малко проточен глас тя разправя, разправя... Стрина Герговица и мама, седнале до пещта, слушат благоговейно. А аз, свит до мама, цял съм се унесъл в думите на така Неда.

... Цар Александрия се родил от Олимпияда, жената на цар Филипа. Тя била от някакъв си знатен род. И била голяма хубавица. Имало един магесник, Нектенавия. Той направил магия и прелъстил Олимпияда. Та цар Александрия произлязъл от магесник. В същия ден, когато се родил той, една кобила ождребила чудно конче — нарекле го Букефала. Кончето и царчето расле заедно. Като порасло кончето, то станало силно и лудо. Никой не могъл да го укроти и да му се качи. Само малкия Александрия го укротил и му се качил. И оттогава цар Александрия и коня Букефала не се делиле. Разправя после така Неда как се надбягвал малкия Александрия със сина на цар Дария и как със своя Букефала го е надвил; как напokon е убил цар Анаксарха, дето бил грабнал майка му: и как на 14 или на 15 години станал цар. Разправя как се е подигравал цар Дария с малкото царче и как отишъл Александрия на война се него и разбил безчислените му войски и го накарал да му плаща данък. Разправя сетне и за битките на цар Александрия със страшните лъвове на цар Поро Индийски и как завладял той оная чудна земя, дето се казвала Индия, и как влизал цар Александрия в

някакви си пещери, и как отишъл после в острова на блажените. С особена трогателност разправя тя за последните дни от живота на цар Александрия, за неговото отравяне, за кончината му и за умирането на коня му Букефала...

— Всичко е запомнил и виж как го приказва като по книга — обади се стрина Богданица.

— И тие приказни битки и подвизи на чутовния македонски цар, разправяни от кака Неда в оня тих вечерен час с една тайнственост и с един възторг, извикваха в разпаленото ми въображение чудни образи и картини и произвеждаха в детската ми душа извънредно силно впечатление...

— Личи си, че тие неща ти са произвеждали на времето много силно впечатление — поясни Захария, който слушаше разказа на Лича с голямо любопитство, — та затова и сега с такъво увлечение ги разправяш. Аз никога не съм те чувал така да приказваш.

— Аз бех ги забравил тие работи. Па сега, като каза мама за стрина Герговица, че се е поминала, у мен изведнаж от само себе си някак се събудиха и нахлуха всички тие спомени. И пред очите ми като жива се изправи стрина Герговица, както я знаех от онова време; като жива се яви пред очите ми и нейната куца, обидена инак от съдбата, ала толкова разумна дъщеря...

— Виж, аз не съм знаел, че тая жена е била такова особено нещо, па и дъщеря ѝ, че е била такъва разумна — пое думата Захария. — Виждал съм я Герговица златарката — жена като всички жени. А пък то, както го разправяш...

— Той хубаво го разправя Личо, като по книга го разправя — прекъсна стрина Богданица думите на Захария. — Ала това, що го разправя, е много малко. Той знае стрина си Герговица само от онова време, кога бе дете и често походваше у тях. Тогава тя си живееше с Неда спокойно и хубаво. А какво е претеглила тя до това време, той го не знае. Па и напokon какво е преживяла тя и откак се помина кака Неда, как е прекарвала — това той пак го не знае. Че нали наскоро замина за София да се учи, па се вече и не прибра — рядко само си подходваше. А в нейния дълъг живот тя истина и радости е изпитвала, и хубави неща, като тие, дете ги разправя Личо, ала и много тегла и мъки е преживяла, и много грижи и кахъре е понесла. Нейното добро сърце и нейната праведна душа проличаваха повече при теглата и грижите, които тя пренасяше с чудно търпение и с благодарност към Бога... Ех, то нейния живот какъвто бе, с всичките му мъки и горчивини и с всичките му радости и добротестия, та е само за приказ. Един ден, след третията на кака Дина бе това, отворихме дума за нея с учителка Зорница — тя е ябанджийка и живее там край нас у бабини ви Събини. Захоратихме се с нея, па от дума на дума — тя ме екне, аз ѝ разправям, — та ѝ изприказах за целия ѝ живот. Тя се пренесе да слуша. И остана да се чуди и диви. «Това е — каже — цяло такъво...» Не знам какво го каза — някаква книжовна дума. Па като я не разбрах, а тя: «Цяло житие — каже — е това, що го разправи за нейния живот».

— Ех, хубаво ни поприказа, лельо Злато — подфана госпожата на Захария, като стана от миндера, — и Личо добре ни поразправи, благодарим ви. А пък сега трябва да си вървим.

— Ами че поседете още, како Цонке. Виж колко е рано! — отвърна Личовица.

— Рано е, ама има и на друго място да ходим.

Наставаха всички.

— Ти, Верке, с нас ли ще додеш, или ще идеш дома да си учиш? — обърна се Захариовата госпожа към своето момиче, което нещо си шепнеше с Личовата Златка.

— Аз ще поостана, мамо, че нещо ще си четем със Златка — отвърна тя.

Излязоха всички навън да изпратят гостето. Аз поостанах, че бехме се наговориле с

Лича да идем заедно по една работа.

Личо се върна и ме покани да поседнем още малко. Зафанахме да приказваме за нящо друго. Ала приказката ни диг не върви: Личо беше малко като унесен. Още бе, види се, под силното впечатление на своите спомени.

Станахме и взехме да се обличаме за тръгване. Излязохме на двора. Личовата госпожа приказваше пред вратника с някоя комшийка. На пейката в градината, там под напъпилата черяша, бе седнала стрина Богданица. Окол нея се въртеха Златка и Верка. Едната я намяташе с дебел шал, другата ѝ покриваше коленете с китено домашно кѐбе.

— На слънце ли рече да поседнеш, стрино Богданице? — казах аз.

— На слънчице тук ме изведоха унуките — обади се стрина Богданица. — Па виж как ме нагаждат и намятат.

— Добре правят, че услужват така на баба си.

— Подоеле са ме да им приказвам за баба им Дина.

— Така ли? Хубаво, хубаво — рекох. — Разкажи им за тая добра жена. То ще е много любопитно. И аз дори бих искал да послушам.

— Че то и аз, както съм сега възбуден от тие спомени, па и мама, както ни застърви... Нашата работа можем я остави и за други път, нали?

— Можем, защо не? — отвърнах аз. — Тя не е зорлия. Да чуем и ние нящо повечко за баба Дина, а?

Личо махна с ръка и тръгна към градинката, а след него и аз. Момичетата, след като нагодиха добре баба си, седнаха до нея на пейката, едното от едната, другото от другата ѝ страна.

— Ще те послушаме и ние, мамо — каза Личо, като сядаше на един стол срещу пейката, а мен подаде другия стол.

— Хайде сега, бабо, зафащай — каза Златка, като прегърна баба си с едната ръка през кръста.

— Ами знам ли и аз, дяца, отде да зафана и какво да ви приказвам?

— От началото зафани, бабо Злато — обади се и Верка. — И ще ни прикажеш всичко, цялото житие на баба Дина, както си го разправила на учителката.

— Ех, нема що, баби. Нали толкова искате... Па както сте ме впримчили тук, нема накъдя да мърдам.

— Думай, думай, мамо — подкани я и Личо малко шеговито. — Да чуем и ние житието на баба им Дина.

Стрина Богданица си поправи забрадката, поприбра си посивялете скулуфе, попрокашля се, поогледа се наоколо, па зафана.

Скоро се прибра от при вратника и госпожата на Личо. Тя се спря пред стълбата, та ни поизгледа. И за един миг като че се поколеба що да стори. Па като разбра каква е работата, влезе вътре, изнесе един стол и доде и тя, та седна малко по-настрана и се заслуша в разказа на стрина Богданица.

Изпърво тя говореше с малко стеснение. Па после неусетно се отпусна и продължи вече свободно и с увлечение. Понякога тя се поспре малко, та да си спомни нящо, или пък да си поотдъхне. Тогава момичетата ще ѝ понаместят шала на плещите, ще ѝ нагодят по-добре кебето на коленете, па ще я помоля да кара по-нататък. И тя, като им се поусмихне галено, ще продължи разказа си оттам, дето се е била спряла. Ако ли нящо прескочи, те ще ѝ напомнят и тя ще се повърне.

Слънцето мило и приветно грееше. Времето бе меко и топло. Хубаво и приятно бе в градинката. Милия говор на старата жена се лееше еднообразно и сладко като румоленето на бистра вадичка. Нейните думи тихо се редеха една след друга, падаха като дъждовни капки в нашите отворени души и жадно се поглъщаха от тях. Дълбоко се врезаха те и в мойта памет. И ей нà, като искам сега да си спомня разказа на стрина

Богданица, той изпъква в паметта ми тъй ясно, като че ли днес го слушам — и изпъква със същите нейни думи, които тя тогава една след друга редеше.

А ето какво ни разказа тя.

ГЛАВА ВТОРА

— Баба ви Дина помна още кога беше мома. — Така зафана стрина Богданица. — Аз бех тогава малко момиче. Тие живееха облизно до нас, в среднята махала, та често я видвах. Тяхната къща се смяташе за чорбаджиска, че дядо Койчо беше имотен чивяк. Тя бе една стройна, синьоока, с продълговато лице и с возруса коса. Минуваше за хубавица.

Дома, па и из махалата с дружките си тя бе весела и разговорна, ала към ергенете се държеше някак хладно. Мнозина от момците лудееха по нея. Ала тя никому не позволяваше да се сближи с нея или нящо да я позакачи, никому от ергенете не даваше никаква надежда. Та затова я смятаха на хорото за горделива. Па и баща ѝ, както бе заможен и тежък, никой от ергенете се не каещисваше да я поиска.

По едно време на хорото излезе един нов ергенин. От Каракашовци го рекоха — един личен, едър момък, с големи очи, със завити мустачки. Бил досега нейде по ябана. И изучил там хубав занаят — златарлък изучил. Сега, като се върнал, направил си дюкян в къщи и заловил се за занаята. Работата му тръгнала много добре. Че златарете някога па и напакон по едно време беше същото — изкарваха много. Затова беха и много на чест. Та и Каракашчето тогава — Герго рекоха, че го викале, — с тоя хубав занаят, па и както беше прщличен, изведнаж се вреди между най-първите ергене на хорото.

Всички моми взеле да копнеят за него. Ала той не погледвал коя да е. Искал лична мома да вземе, от добър род да е. И токо фърлил око на кака Дина. И тя, дете била толкова студена към другите, него не отблъснала. Допаднал ѝ той на сърцето.

След няколко време токо рекоха, че Герго Златарчето поискал Койчо-ви-чи-на-та Дина. И дядо Койчо бил му се врекъл. По-рано за други ергене не давал и да се спомене. «Немам мома за годяване» — викал. А нему я дал. Харесал го бил и той — и по занаята, и инак.

Наскорю стана и сватбата. Хубава сватба направиха — помня я и аз, — тежка сватба.

Кака Дина отиде в долна махала и вече рядко я виждах. Казваха само, че живяла там в охолство.

Минале беха се коджа годинки. Аз бех станала вече мома. Токо се чу веднаж, че Герго Златара се поминал. Преди това беше умрял и дядо Койчо, па след него и баба Койчовица си отиде. Дядо Койчо имал борчове, та на имота му турнале ръка и за чедата му остана само къщата и по някоя и друга нива и ливада.

Кога се ожених, падна се и мен да ида в долна махала. И случи се да бъдем през плет с какини Динини. Кака Дина тогава бе вдовица. Едва се беше минала година, откак се е поминал бае Герго. Свекърва ми — баба ви Пановица, Бог да я прости — беше се намерила в нуждите и кахърете на кака Дина. Па и по-рано, като млада невеста без свекърва, тя я нагаждала и помагала ѝ за всичко. Та затова кака Дина я много почиташе. И като додох аз, свекърва ми си тъй често я спохождаше, а и тя честичко попрескачаше до нас.

Както бе привързана към свекърва ми и към цялата ни къща, па и както бехме махленки с нея от по-рано, и аз бързо се сблжих с кака Дина. Взех често да походвам у тях. Обикнахме се една друга. Тя и мен се доверяваше за всичко, както се доверяваше и на свекърва ми. Аз взех да я имам като своя, като най-ближна роднина, изказвах ѝ

всичко и допитвах се до нея така, както и тя се допитваше до свекърва ми. Речи го — станахме като сестри.

Тогава от разговори със свекърва си, па и от приказки с нея самата, опознах аз добре как е прекарвала така Дина, дорде е бил жив мъжа ѝ, па и напокон, откак останала вдовица.

Хубаво си били живяле тие с Герго. Той бил малко суров и не дип приказлив, ала си я обичал и много добре я гледал. Треперел ѝ той и всякак ѝ угаждал. В къщи гледал всичко да е бол, всичко сам натъкмявал, всичко сам купувал. Не я оставял ни на пазар да иде, ни от бакалин или от купчия нящо да купи. Само къщата да си реди и децата да си гледа. Дал им Господ три дечица здрави хубави дечица момче, а двете по-малки момичета. Радвале им се много и хубаво си ги нагаждали. Тие се поотърсиле. Момчето и по-голямшкото момиче пращале и на школото. Кака Дина си седяла дене само с малкото момиче, а Герго си чукал по цял ден в дюкяна. Имал той добра работа и много изкарвал. Канил се бил и къща нова да направи над пътя. Че старата нали им била тясна, па и такъва ниска. И тогава още по-добре щеле да се наредат и разположат.

Ех, ама писано било тоя им хубав и честит живот да не бъде за дълго. Един ден Гергу се нящо слोшило: уж глава, уж от кюмюра, уж пък като роци нящо — па легнал, па и не станал вече, сиромаша. И кака Дина останала млада вдовица с три сирачета.

Изпърво тя била като замаяна от тоя нечакан удар. Само токо плакала и скубала си косата. На гробищата осъмвала, на гробищата замръквала. Зарязала били и къща, и дядца. Раздумвала я свекърва ми. Утешавале я роднини и махленки. Тя не ще и да знае. Искала и ней Господ да вземе живота.

Па изведнаж токо се сепнала и окопитила. Мъката си е мъка — тя е жив въглен и всякога ще я пари сърцето. И жалбата за тоя, дето се е загубил, си е жалба тя никога не ще пресекне и него никога нема да заборава. Ала тие малки сирачета и тая къща, дето е останала без стопанин, трябва да се гледат. Други нема да ѝ ги гледа. На нея чакат, на нейните ръце. И като се размислила така, разправяше ми тя, токо се осветила, пробудила се като от сън, стегнала си сърцето и — заловила се сама да се грижи за дядца и къща и да му дири колая как да се живее сега.

От покойния ѝ мъж нищо не било остало. Той истина изкарвал от златарлъка хубав приход. Ала щото изкарвал, харчиле го. Че той обичал добре да си угаждат и охолно да живеят. Карале го, вика се, днеска за днеска. Щото имал малко нящо отделено, дето бил взел да събира за къща, отишло, дорде боледувал и напокон дорде откарале погребението и поменувките. Останала била кака Дина с едни голи ръце. А дядца невръстни: Койчо токо-що бил навършил дванайсе годин. Неда била вляла в десетата, а малкото ѝ момиче, Цонка, едва било на седем годинки и половина. На такъва възраст биле, дето искат само хляб и гледане, и грижи. Какво да прави сега, сиротката?

Мислила, мислила, па видяла, че други път нема, ами ще трябва като всички жени на нейния хал да се залови и тя за чужда работа. Дотогава тя чужда работа не знаяла де ще ти я остави Герго да работи чуждо. Само за тях си дето попридала и пошивала и къщата дето си гледала. Ала сега немало що — положила се на чекръка и взела да преде чужда Йолма. Тогава, както и изнапокон, работеше гайтана, та много се диреха предачки. И тя не оставала без работа. С усилената си работа тя и мъката си уталожвала, а и на къщния масраф надвивала. Ех, оскудничко живяле, не като по-напреди — де ти можело да се мисли за напредното! — ама сè не оставале петимни за нищо. И децата си добре гледала: Недка запряла от школото да ѝ влачи и да ѝ шъта из къщи, а Койчо оставила да походи у даскала още една годинка, дорде позаякне за занаят, па — рекла и Цонка да прати на школото, да се понаучи и тя що-годе на четмо

и писмо.

На тоя хал заварих аз така Дина, кога се ожених и доход у бабини ви Пановичини. По цял ден и вечер до някое си време върти чекръка и бори се с чуждата Йолма. С чуждата работа тя надвиваше и къщен масраф да посряща, и дяда да гледа. Тежък и усилен беше нейния живот. Ала тя му бе навикнала и не се оплакваше.

Като гледах как се измъчва, горката, над тая непосилна работа, мен ми дожаляваше за нея. «Клетата! — речех си сама на себе си. — Дето сега да се радва на хубав живот с такъв добър мъж и с тие мили дечица, а тя се е почернила и поробила, и бял бял ден не видва. Пуста орисия!»

Някой път, като я гледам такъва здрава и запазена жена, па и такъва още угледна, помислех си: «Дали не ще ѝ изля късмет пък да повтори за някой добър чивяк, за някой вдовец, та да се куртулише от тоя мъчен живот и да си заживее пак охолно!»

Веднаж загатнах това и на свекърва си.

Тя и сама си мислила такава нящо. И като чула, че един вдовец, много харен чивяк, па и заможен, бил продумал на една какина Динина роднина за това, тя веднаж намерила сгода, та ѝ порекла. Каква Дина била се загрижила пред нея, че не ще сколаса да направи на децата нови дрешки за Коледа.

— Ех, тежък е вдовишкия живот — подфанала свекърва ми. Ама някога, гледаш, гледаш, и на вдовица излял късмет, та се поразслаби и си догледа по-лесно децата. Добър е Господ и за тебе — — рекла тя.

— Не ми и споменувай за такава нящо, како Пановице! — прекъснала я тя, като я изгледала някак плахо и недоволно.

— Защо да ти не споменувам, невясто Герговице? — отвърнала ѝ свекърва ми. — Че що има от това? Нали и то е от Бога наредено? Разкъса се на едно място един живот, разкъса се и на друго място, па се снадат двата прекъснати живота и доживеят си заедно. И като се случи да е добър късмет, гледаш повторно си изкарат един хубав живот. Така си е открай време остало, невясто Герговице, та нема защо да се отфръгаш сега.

— За някои може и да е така — отвърнала така Дина, — ама за мен не е. Мен тоя живот, — рекла, от Бога ми е отреден. По-хубав живот, викаш, могло да се изкара. По-хубавия живот аз го видях. И какъв още? Ти най-добре го знаеш, како Пановице. Такъв хубав живот не може да се повтори. Той беше прямого добър и хубав, затова, види се, не беше и дълъг. И защото белки не бех заслужила за такъва голяма добротчина, затова сега дядо Господ ми отряжда пък малко да потегла и да се помъча. От Бога е, како Пановице, от него е и голямото добро, дето го преживях, и сегашния малко тежичек живот. А всичко, щото е от Бога, трябва да го приемаме с благодарност. Видях аз доброто и хубавото даде ми Господ тая дарба, сполай му. Сега ми е отредил малко по-мъчничка съдба, отредил ми е да си гледам децата. Това ми е пак дарба от Бога. И аз с благодарност я приемам и нея, както приех по-рано и добрата дарба. Малко тежичко било нищо от това. Ех, не щеле децата ми да имат нови дрешки за Коледа. Нали имат хляб, нали имат топла соба и нали са здрави? Като сме здрави и като ни са спокойни душите, па и като сме благодарни на Бога, ние ще бъдем пак весели и честити. Така е, како Пановице — завърши тя, — та недей да ми споменуваш за такива неща, да не грешим пред Бога.

Като чула тие приказки на така Дина, свекърва ми си замълчала, па вече не смеяла и да ѝ продума за такава нящо.

— Та така, невясто — завърши свекърва ми. — Това, дето го кажеш, би могло да стане. И добър чивяк би се намерил. И куртулисала би се тя, сиротата, от тегловен

живот. Ама на, не е така ти Дина като другите жени. От по-друго тесто е направена тя.

Аз останах зачудена от това, що ми разправи свекърва ми. И напokon вече и не помислювах за такова нящо. «Ех, така ще си прекара тя — си рекох, — вдовишки живот ще да си живее и децата ще си гледа.»

Така си и заживя тя: бореше се с чуждата работа и с голям труд изкарваше да помине с децата си. Оскудничка беше наистина поминувката им, ама инак си живееха тихо и спокойно. И да беше си така вървяло, така Дина немаше да сяща оскудията. И живота ѝ щеше да бъде лек и доволен. Ала тоя спокоен живот на какини Динини не отиде за дълго.

Най-напред се забърка работата им с Койчо. Той бил станал вече коджа момчерлак — буйно растеше като баща си. Четири-пет годин вече как ходеше на школото и доста се бе понаучил на книга, стигаше му толкова. И като се заесени, така Дина го запря от школото и рече да го даде вече на занаят.

Занаята му беше отреден от само себе си златарлъка, бащиния му занаят. Нали от баща му остана дюкян, нареден с всичките му такъме. Само да изучи занаята, па да отвори дюкяна — и всичко му готово. Като че баща му ще оживее тогава. Така си мислеше така Дина. Така го и приказваше, кога пододеше у нас. А и Койчо за това си копнял. Дорде бил жив баща му, като си доде от даскала, той повлазвал в дюкяна и му попомогвал: кое духалото му ще дърпа, кое нящо ще промие със златарската вода, кое ще почукне това или онова. И обикнал бил и Койчо бащиния си занаят. Радвал му се и баща му и чакал, като походи още малко у даскала, да го вземе вече в дюкяна и да го положи да учи занаята. А като умрял баща му, и Койчо, както и майка му, за бащиния занаят си жадувал.

Ала не щеш ли, тая работа, дето си я мислеха, че е готова и наред, удари о камък. Двама златаре само нали имаше в село — Коцо и Божко. Попитала така Дина при Коцо — взел е да учи своето момче и други чирак не ще. Попитала при другия, при Божко работи си самичек, ама чужд чирак не ще: чакал да стигне неговото си момче. Молила се и на едина, и на другия — не щат. Скъп занаят бил златарлъка и майсторете не си го предават на чужди хора.

Сбърка се и замая се така Дина. Доди и при свекърва ми да се пооплаче и да се допита какво да прави. Свекърва ми взе да кълне и да пустосва златарете, дето така отфръгат момчето — тя си бе малко речовита.

— Ех, нема защо да ги кълнем, како Пановице — отвърна така Дина, тя пък не обичаше клетви и лоши думи. — Тие си болят за своите дядца. Да беше си жив баща му на Койча, и той щеше нему да предаде занаята си. Ама и че си нема късмет и той с леснотия да изучи бащиния си занаят, ами сега така да го потикват. Такъв ни е бил късмета, како Пановице. Божа воля! Сполай Му... — Кака Дина се мъчеше да се покаже спокойна, ала очите ѝ беха се напълнили със сълзи.

— Недей се кахъри, невясто Герговице — зафана да я раздумва свекърва ми. — То ще му се намери колая. Ех, най-хубаво бе на бащиния му занаят. Ама като не може, не щем да се утрепем, я! Ще го дадеш пък на други занаят. Всичките занаяте са хубави и благословени.

Така и стори така Дина. Главила го у Събо Патеричката да учи терзилък. Койчо не пристаяше, фръга се, плака, па кандиса. Ала не се минаха и три месеца — не щеш ли, — взе, та избяга от при майстора и си доде дома. Не щял да се учи за терзия, не обичал тоя занаят. Златарин искал да се учи, бащиния си занаят. Подлъгал го някой, че Божко щял да го вземе за чирак.

Возчуди се така Дина. Па станала, та отишла при Божко. Приказала му всичко. И

взела пак да му се моли. Какво ти — не дава и да се издума! Излъгале са го. Той не е и помислювал за чуждо момче. Опитва и при Коцо пак — и той не ще и да я чуе. Пратила и други хора да им подумат давно кандишат. Не щат и не щат.

Па сега? Да се върне пак при Събо — и Койчо не ще, а и нея е срам. И даде го пък на други занаят главц го у Минчо Къосето да учи папухчилък. Ала и това не отиде за дълго. След Коледа и оттам избяга. Не ще и папухчилъка. Златарин, та златарин! Той се бе и тогава още упорит и малко инает, какъвто си остана и до днеска. Ала не е само това, ами и кръвта сякаш го теглеше към бащиния му занаят. И така Дина ем се ядосваше и му се сърдеше, ем пък го намираше, че е и прав.

Рече така Дина пък по други села и градове да се попита давно му се намери място при някой златарин.

И най-напокон един неин роднина, уйчо ù Бото, дето прекарва вълна до Карлово и Калофер, изпитал и намерил един златарин, що пристаял да вземе чирак отвънка. В Карлово било това. Той се съгласил да приеме Койча. Само че много тежки уговорки турнал. Пет годин да чиракува без хак... Много години са, ама това си още се носи. Другото било по-мъчно. Задето ще го храни първите години, без да може да изкарва нящо, поискал да му броят пешин пари тъкмо хилядо гроша. Каква Дина изпърво се зарадвала, задето се намерило най-напокон място. Ала като казал уйчо ù Бото за тая уговорка, тя ахнала. Отдека ще намери толкова пари? Хилядо гроша са това!

Като отишъл втори път, уйчо ù Бото го ударил на пазарлък. Оня чивяк излял добър, та намалил парите и кандисал за шестотин — тристатя, като заведат момчето, а другите триста, като изтече първата година. Виж, това вече се носи. Истина, и тристатя гроша, дето трябва сега наведнаж да се дадат, не са малко за една вдовица, която гледа на едните ръце. Ала така Дина се нае да ги намери.

Тя бе взела мираз от баща си две нивици. Мисли го, мисли го, па взе, та продаде едното ниви. Нека сега да изучи бащиния си занаят, па някога, като се върне и се залови за работа, той ще купи по-хубава нива. И от париците, що ги прибра, отдели най-напред триста гроша за майстора, нагоди и каквото трябваше Койчу за там — дрешки, обуца, това-онова още — и пригответи го за път. Па един понделник, това бе през велики пости, уйчо ù Бото взе Койча и го отведе в Карлово.

Изпрати го така Дина, изпратихме го всички от махалата. Каки Дини бе мъчно, дето отпуска невръстно момче на гурбет да иде, в чуждо място, между чужди хора. Ала в същото време и драго ù беше, че най-после се изпълнува неговото, па и нейното сърдечно желание — да вземе той да учи бащиния си занаят.

Много грижи и какъре понесе така Дина с това момче. Сега вече, щом то се натъкми, според както копнееше и както му бе реда, ще може и тя, сиротата, да си поотдъхне и да заживее по-спокойно. Ала не би. Наскоро след това друга злочестина, много по-голяма и по-тежка, я сполетя.

Щом изпрати Койча в Карлово, така Дина взе да се грижи и да мисли пък за другите триста гроша как ще ги събере през годината, та да доплати за Койчовото чиракуване на майстора му. Като се позагрижвала за това пред тая и пред оная, една нейна роднина я подсетила да вземе да глави нейде голямото си момиче — да варди чаркове, — та с хака ù да си припомогне.

Каква Дина изпърво като че възприела леко тая мисъл: не ще е зле да го стори това. Ала отпосле нящо взело сякаш да я възпира, зафанала да се двоуми, да се бори със себе си.

Един ден и при свекърва ми доде да се допита. Приказваха го и така, и инак.

... Види и тя, че други колай нема. От чекръка да се изкара толкова нящо — не

може. Пък да продаде и другото ниве — кой знае. А тъй, като се вземат от хака ù наведнаж повече парици, коджа ще се помогне... Ама и това пък ù се не ще. Никак ù не е по волята да си даде чедото у чужди хора, че живота в чужда къща е тежък. А пък Неда е, вика се, още дете. Истина, тя е изпечена и послушна е, та от работа не ще да се уплаши. Ала дома е научена на по-меки обноси — че тие нали си живеят тихичко. А у чужди хора е друго — там не жалят чивяка. Та затова сега хич ù се не ще да вземе да пороби момичето си... Па и без това като че не може... И чуди се сега какво да стори.

Свекърва ми я уговаря да му не мисли толкова, ами да вземе да го глави. То е дете, лесно ще привикне на чуждото място. Първица ли е да се главяват момичета? Виж, не съде вдовици, ами и мъжатници има, дето са дале момичетата си да вардят чаркове. Да го даде и тя — нема нищо от това. Нека глави момичето, та нивицата да си запази.

— Ех, така е, како Пановице — призна кака Дина. — Ама си ме боли на сърцето. Па нема що — ще се прегори и от тая болка.

И тя кандиса най-напокон. Тогава много се диреха момичета от гайтанджие да вардат чаркове. Обадиле се беха и за какиното Динино момиче. И тя взе, та го даде. Имаше там доле една жена, Станчовица Мацата, една отворена жена — ней го даде да ù варди чарковете в една одая под селото.

Като глави Неда, запря от школьото пък Цонка и впрегна нея да ù шъта из къщи и навънка и да ù помага. А тя се сложи пак над чуждата Йолма и по цял ден се не вдига от чекръка.

Не беше се минало много време, откак Неда бе отишла да варди чуждите чаркове, и ето че доде лошото, сполетя я тежката напаст. Като отневиделица доде тя — пряз море ù вечеря!

Един ден Неда, както си седяла на чарковете, токо сетила, че малко я понаболва крака. Помислила, че нящо ще се е понавехнал, та го и не погледнала. На другия ден, като взело да я боли повечко, тя съгледала, че в слабините ù е изляло нящо като пришчица. Изтраяла през деня, па вечерта, като дошла чорбаджийката да ù донесе хляб и прежда, та ù се оплакала от болката и помолила ù се да я пусне да си иде до дома. Станчовица ù прегледала крака. «Нищо му — — рекла, — то ще мине.» И не пунала я немало кой да остане на чарковете, а пък не искала да ги спира през ноцта, че имало голям зор за гайтан. След малко се върнала пак и донела парче сланина, та с нея вързала пришчицата. «Сланината ще изсмуче пришката и заран ще ти мине» — рекла тя.

— Смок да я изсмуче давно, тая пуста Станчовица! — рече свекърва ми, кога ù разправи за това кака Дина. — Ами че хич връзва ли се такъва пришка със сланина?

— Ех, така е знаяла жената — отвърна кротко кака Дина. За добро го е мислила и тя...

Вързала я със сланината, па си отишла. Неда останала в одаята с още едно момиче, Крайовичиното. То вардило Джурулейкините чаркове, дето биле в една одая със Станчовичините. Щом турнале сланината, пришката се разлютила и крака взел още по-силно да боли. Колкото по-нататък, толкова повече се засилва болката. Притъмняло ù чак на очите. И не могла вече да търпи, ами взела да пищи. Крайовичиното момиче донейде я раздумвало и успокоявало, па токо взело и то да плаче. Плачат и двете. И не се сетиле барем да вземат да махнат сланината, ами я държат на крака. А ноц дълга. Вънка тъмно като в рог. Тие сами-самненички в она кър. Нали тяхната одая е на края. И никой ги не чуе. А тие катилисват от плач. Едва осъмнале.

Щом се зазорило, Крайовичиното момиче отишло, та повикало Станчовица. Дошла Станчовица тоя час. И взела, та отвързала крака. Кога — що да види! — той цял отекар и се зачервил. Уплашила се и тя и праща момичето да викне кака Дина. Отишла веднага и кака Дина, уплашена и трапна. Гледа — Неда лежи там в кюшето, простряла крак

като дърво и се превива от болка. Каки Дини се снизило сърцето, като я видяла на тоя хал.

Па какво ще правят там в одаята — ами взела тя, та прегърнала момичето и си го занесла дома. Сложила го на легло, па пратила Цонка да повика и свекърва ми. Свекърва ми тоя час скокна, та отиде. Па след нея и аз не можах да се стърпа, ами станах, та отидох да вида какво се е случило. Неда лежи завита с черга, смъкнала се — да я не познаеш. И едва се сдържа да не плаче от болки.

— Па сега що да сторим, како Пановице? — вика кака Дина, уплашена и силно загрижена.

— Не грижи се, невясто Герговице — успокоява я свекърва ми. И завчас взе, та клокна на огъня вода в тиганята, попари трици и с тях наложи отеклия крак. От топлите трици болките се поутоложиха и момичето се унесе и заспа.

Тогава кака Дина взе, та ни разправи набързо как и от какво е станала работата.

— То ще ù мине, невясто Герговице — раздумва я свекърва ми. — Ще ù мине, ами малко ще потегли. Ама от тая пуста Станчовица е това! Давно... и тя продължава да я кълне.

— Ех, от Бога е това, како Пановице, недей да си туряме грях на душата — дума сложно кака Дина. — От Бога е то, ами давно му се намери по-скоро ляк, да се не мъчи клетничето.

Свекърва ми се завтече да дири отнейде ленено семе, а кака Дина запали кандила в кунустаса, па се изправи и със смирение взе да се кръсти и да се кланя пред куната.

Намерила свекърва ми ленено семе, направила от него топла каша и вързале крака. Болките се намалиле, ала отока си не спада. До вечерта свекърва ми бе повече у тях. Там и спа. И напokon по три-четири пъти на ден ще прескокне до тях. А работата се проточи. Като се видя, че лененото семе не помага, взеле да го връзват пък с други неща: и с лук печен, и с тикви варени, и с бурене някакви. Кой що рече, това му турят. А отока нито спада, нито се пробива. Поуплашила се бе и свекърва ми.

Ала един ден тя се връща от тях с малко отпуснато сърце.

— Пробил се е крака на Неда, невясто — рече тя. — Като изтече сега това, дето се е набрало, ще си оздравее. Сполай на Бога и на света Богородица!

Поолекна и мен. Че и аз бех загрижена зарад тая напаст у какини Динини.

Мина се ден-два, мина се цяла неделя — крака си сè тече. Отока спада, ала раната се не изчистува и не заздравя. Мина се и друга неделя. Какво не турят на раната, с какви мехлеме я не мажат нищо не помага. Сè си тече.

— Не ми се харесва тоя крак, невясто — рече веднаж свекърва ми, като се върна угрижена от какини Динини. — Не върви към õправ.

— Ами че какво ли ще да е това нящо, мамо, та не заздравва? — думам загрижена и аз.

— Не знам, невясто, не знам — давно не е това — ама страх ме е, — че раната се е обърнала на живеничена. Много ще лежи клетото дете и крака му надали ще бѣде вече читав крак...

— Давно пък не бѣде такова лошо нящо, мамо, давно ù мине — думам.

Ала това, що го — рече свекърва ми, то и излезе. Затече си крака, па вече не престая. И старец някой от далечно село дохождà да го лекува, и була нящо го магери, и ходжата викаха, та му туря фитиле — нищо не помага. Раната сè си тече по малко. Минаха се недели, минаха се месеци — сè същото.

Повлазвах и аз честичко да повидя болничето. То си лежи в кюшето до пешта. Крака му тънък и сух като свирка. Раната мъничка, колко една пара, ала сè си сълзи.

Самото то се смъкнало, лицето му изпито и бледно, очите му хлътнале в главата, останало мъничко, дребничко като дете.

Кака Дина си стегнала сърцето и показва се спокойна и разположена. Гледа си хубавичко болничето и заляга всякак да му угоди и да го задоволи, та да не сяща тегота и мъка.

Клетата кака Дина! Колко се измъчи с тая нужда! В първите дни и недели тя бе се снизала от милост. И предала беше се цялата на грижи за болното: само токо пита за лякове и гледа как да му помогне. Кога се проби крака, и тя се зарадва и поуспокои. Па като се проточи и не можеше да се затвори раната, тя отново се предаде на грижи и кахъре и отново се пусна да дири хора, що разбират от болки, и да пита за лякове. Напуснала си бе и работата зарад болното. А изнапокон, като се видя вече, че нема ляк и че ще бъде дълго лежане, тя, каквато си беше с благо сърце, полека-лека се примири с тая тежка съдба и зафана някак по-спокойно да я понася. Нагоди тя болничето да си лежи зади пещта, гледаше си го пак хубавко, както се гледа залежал болник, ала в същото време залови се усилено и за работа. Сложила чекръка си до леглото на Неда, тя по цял ден се не вдига от него. Цонка ѝ шъта и помага, приноси и относи, щото трябва, пък тя само чекръка си върти. И с едното око ако гледа калъпа и врътеното, другото ѝ око е насочено към Неда. Пошавне ли тя, поиска ли нящо — тя е над нея. Ще я нагоди, ще ѝ даде, щото иска, па тоя час се залавя пак за чекръка. Че и чуждата Йолма трябва по-скоро да се откарва. Нали сега трябва не само къщата пак да се поддържа, ами и болник да се гледа, па и за Койча нали трябва да се събира. И затова, като ѝ не постига деня за работа, тя и ноше до някое си време ще върти чекръка.

Един път бех поотишла у тях да повидя болничето и да му занеса нящо поканица. Като тръгнах да си отивам, кака Дина излезе навънка да ме изпрати. Аз взех да я съжалявам, па без да се сета, отпуснах се, та и на съдбата понатяхнах.

— Не стигаха ли ти другите нужди, рекох, не стигаха ли ти грижите и кахърете, що ги понесе с Койча, ами сега пък и тая нужда да те намери?

— Ех, невясто Богданице — прекъсна ме тя. — Недей да гневим Бога. Негова воля е това. Той го е наредил така. Може би зарад изкупление на мои грехове ми е изпратил тая нужда. Че не трябваше белким да давам момичето на чужди врата. Не беше му подадено нему да бъде измежарка — на други живот и на други ред бе научено то. И трябваше тогава сама аз да се впрегна в по-усилена работа и да си изкарам, каквото трябва. Па дип ако не съберех, колкото що е потребно, можеше и другото ниви да се продаде или друго нящо да се заложим. А момичето да си беше дома, окол мен. Тогава то щеше да си е здраво и щеше да ми чурулика сега като ластовица. А аз, уж да си помогна, уж да се улесна в работата, взех, та го главих. То се вика, невясто Богданице, взех та го поробих у чужди хора. А това, види се, не е било угодно Богу. И той ми дава сега тая нужда да се опомна. Ех, сполай му. Това е един кръст, невясто Богданице. Господ е наредил да го носам, за отплата да го носам. Обичал ме е той, та ми е дал тоя кръст да си изкупа с него прегрешението, дето го сторих. И аз ще го носам тоя кръст. Мен той не ми тежи. Ами за момичето ме боли на сърцето. Защо то да се мъчи така и да си губи златната младинка? То нищо не е сгрешило, то е невинно като ангелче. И сега зарад моите прегрешения и то да страда! За това ми е мъчно и ме боли на сърцето, невясто Богданице. А колкото за мене, мен ми е нищо. Аз с благодарност носам моя кръст. Да можех само и нейната болка да взема, и нейната мъка да понеса, тогава щеше да ми е по-леко и душата ми щеше да е по-спокойна. Ама, ех, Божа работа, невясто Богданице.

Такива думи изрече кака Дина, като ме гледаше кротко и благо.

Мина се година и втора превали. Най-послед Неда, слава Богу, малко се позадигна. Зафана и да походва, като се подпира с тояжка. Раната бе взела да се свива, ала сè още сълзи по малко. И чак през третата година малко по малко тя се сви вече добре и хубаво заздраве. Времето, види се, помогна. Па и Неда като бе позаякнала повечко, трябва кръвта ѝ да се е пречистила.

Оздраве най-послед клетото момиче, след тригодишно лежане и боледуване. Ала крака ѝ остана си малко свит, остана и малко по-тънък и по-късичек от другия. И рече ли да стъпи на него, трябва сè малко да се превали на другата страна. С една дума, остана си Неда куца с една крак — и това си е.

Ех, тежко е да има в една челед такова недъгаво, такова куцо дете. Още по-тежко е, кога то е женско чедо. Не ще види то свят и не ще изпита радост, каквато е отредена на всяко момиче. Мъчни дни ще го чакат него през живота. И голям кахър е за една майка, кога ѝ изпрати Господ такава нужда на чедо, на женско чедо. Ала така Дина сякаш не се дип кахъреше за тая нужда на момичето си. Че тя бе се примирила и с по-лошото — да гледа цял живот болно момиче на легло, с живеница на крака. И кога взе да се завдига Неда, още повече пък кога раната ептен заздраве, тя само се радваше, от си сърце се радваше. И не искаше сякаш и да мисли за това, що ще бъде по-нататък. Нали сега е по-добро от онова, дето бе вчера!

— Взе да поставя, како Пановице! — бързаше тя да се пофали на свекърва ми.

— Зафана и да походва! — фалеше ни се по-нататък. — С тояжка се подпира, ама стане и поразходи се из собата. Па и до вънка си поизлезе. И като казва това, очите ѝ се смеят тдрагост и цялото ѝ лице е засмяно.

— И тояжката вече магнахме! — пофали ми се по едно време, кога отидох да ги повидя. — Ходи си, ходи си вече свободно... Малко такованка още, ама нищо... Ех, сполай на Бога и на света Богородичка. Че както беше... А сега на, ходи си... Каки Дини е драго, драго, както е драго на млада майка, кога процапка първата ѝ жадена рожба.

Дорде прекара това дълго боледуване, Неда бе станала не според годините си разумна. Тя от малка още си бе умно дете, ала сега дядо Господ, като ѝ бе взел от силата и здравето, притурил ѝ бе сякаш пък от разума. Как сладко приказваше! Тихичко, полекичка, ама сладко и така умно реди думите, сякаш че е дъртица!

Нейната разумнина личеше и по очите ѝ. Слабичка инак, лицето ѝ бледно и изпито, а пък очите ѝ малко хлътнале в главата, ама хубави, хубави и умни. Па и един поглед имаше — дълбок, ясен и мил, — дето ти запада право в сърцето.

И хубав мурафет бе научила Неда. Най-напред, като взе да се вдига от леглото и да посядва, тя поиска от майка си да ѝ даде нящо да ѝ помага. Изпърво така Дина ѝ даваше да чеше вълна, колко да се еглендисва. Напokon ѝ даваше да мотае. Ала Неда се не задоволява с това — иска нящо повече да ѝ помага. Тогава често походваше у тях лелината ѝ Кунина Мика да повиди Неда и да я поразговори. Тя си носеше и шив. Майка ѝ бе я научила да шие хубави кенета на ръкаве. Неда изпърво взе да се вгледва и зазира в нейния шив. Майка ѝ ѝ даде ръкаве, лелината ѝ Мика ѝ показа и тя зафана. И зафана с мерак. Скоро се научи да шие всичките кенета, дето ги шиеше Мика. Па взе да гледа от чужди ръкаве и да шие и по-хубави от Микините. Като бе така си на едно място и както бе разумна, доде ѝ отръки тая работа, па, види се, че и подадене трябва да е имала, та изпече много хубаво тоя занаят. И кога вече позаякна, кога се вдигна от болестта, тя бе станала голяма майсторка на шива. Опознале беха я от махалата, че работи чисто и хубаво, та взеха да ѝ донасят много работа: ръкаве, нагръдки, поли — с всякакви кенета.

Кака Дина еднакво се радваше както на разумнината Недина, така и на мурафетите ѝ. И не можеше да се нафали с нея.

И тръгна им така живота. Кака Дина си върти по цял ден чекръка, Цонка ѝ е поела всичката къщна работа — шъта, готви, пере, меси, до фурна и до навода ще иде, па ще и да ѝ навлачи калъпе, та кака Дина само си преде. А Неда, седнала при джамчето на прозореца, или ако е лете, вълна на отвода край майка си, навела се над шива — боде ли, боде.

Хубав мурафет истина и хубав разум, ала и сакатлъка ѝ си остана. Надеяхме се, че като позаякне повече, ще си простъпя хубаве. Ала не би. Сè си преваля, като стъпва на десния крак.

Кака Дина пак тъй си е сè доволна. Нали Неда инак си е здрава и така ѝ е добричка, та за нейната куцота тя чегато се и не загрижва.

Един път, кога бе подошла у нас, като се отвори дума за Неда, свекърва ми взе да я съжالياва.

— Ех, невясто Герговице, както си е инак добра и паметна, па както е и мурафетлийка, да ѝ не беше и тая нужда. Сега всичко ѝ хубаво, ама като е на тоя ред, си малко тежичко ѝ е ней, па и тебе...

— Не думай така, како Пановице! — прекъсна я някак възбудено кака Дина. Никаква тегота немам аз от нея — защо да хула Бога. Че и на легло кога беше, аз пак бех благодарна, дето ѝ зачува дядо Господ живота в лошите дни и ми я запази да ми бъде разговорчица. А пък сега, като ми се вдигна на крака и даде ѝ Бог здраве и силица и такъв хубав мурафет, аз съм толкова благодарна, толкова благодарна, дето не може повече и да бъде. Ех, нуждица ѝ остана истина. Мъчничко ще да е на момичето, знам. Ще му тежи това нящо. Ама пак слава Богу, че не е дип много. Едва се забелязва кедереца ѝ. Какви по-големи нужди има! А нашето що е — нали си стъпя, нали си ходи? Обичал ни е дядо Господ, много ни е обичал, та я вдигна на крака. А пък мъничката нужда дето ѝ остана, пак ни е обичал Бог, та ни я е изпратил — да се не забравяме, да помним греховете си. Че зарад мои грехове е това. И момичето дето ще се помъчи в живота, зарад мои прегрешения е си. Божия воля е това. Ех, сполай му и за доброто, дето ни го е дал, и за това изпитание.

Така дума кака Дина. И доволна е сякаш от съдбата си. Ала в дъното на засмените ѝ очи сè тъй, както и от по-напред, се таи дълбока тъга. Та е сега още по-голяма. Защото — да си говори тя, каквото ще, ама да гледа чедото си с такъва нужда и да си мисли, че така ще бъде за цял живот това, — то се знае, сè ще я пари на сърцето, без да го иска, ще я пари и си ще ѝ тежи на душата.

Заедно с тежките и мъчни дни на Недината болест, кака Дина прекара и тежките дни на голяма оскъдия и голямо притеснение.

Таман когато бе най-много сбъркана с болника, трябваше да се грижи как и с що да доплати на Койчовия майстор останалите триста гроша. Каквото бе взела от хака на Неда, отиде за нея пак — по лекаре и по лякове. Да мисли от работа да изкара и да артърдоса нящо — това не бе възможно. Истина, тя работеше много усилено — нали и нощта правеше на ден. Ала щото изкарваше с тая усилена работа, едва стигаше да се изхранат и стоплат. Па и на болника нали гледаше да нагоди всичко по-хубавко. А ето че годината се свръшва и ако не намери да доплати на майстора, той може да изпъди Койча.

— Возвила ми се е косата от мисъл и мъка — речеше някога кака Дина, кога ѝ бе много накипяло. Ала веднага се сепне и вече по-спокойна ще каже: — Ех, дядо Господ е милостивен: Той ще ни помогне.

Един ден, като бе отишла свекърва ми у тях да повиди болника и като станало дума за Койча и за това, дето трябва да се доплати на майстора му, кака Дина взела та отворила ковчега и извадила от дъното му един вързоп. В него биле завързани едни ентешета, от чисто сребро изковани. Имало и едно малко възле. Развързала и него. Там било ривцето ѝ — две махмудии и няколко по-малки жълтички, дето ѝ ги бил дал някога бае Герго на годявката. Като млада невяста тя ги носила нанизани на връв. А кога умрял Герго, тя скрила и ентешетата, и жълтиците в ковчега — и била ги вече май и забравила там.

— Намислила съм, како Пановице — рекла тя, — да продам ентешетата и да размена жълтиците, та да сбера за Койчовия майстор. Защо ми са посем-сега? Ако ги чувам, за Койча пак ще ги чувам — за невестата му. А и сега нали пак за него ще ги дам. Той стига само да е здрав и да изучи добре занаята, като стигне някога и като доде ред да се загодява, ще си измени по-нови жълтици и ще изкове по-хубави ентешета.

Свекърва ми рекла да я отвърне — да не дава сега всичко изведнаж, ами едното да си запази — я жълтиците, я ентешетата. Нека ѝ се намират. Нали ще ѝ стигнат и момичетата. Па сè трябва да има нящо запазено и за черни дни.

— За черни дни, ка'еш. Ами какви по-черни от тие може да има? — отвърнала кака Дина. — А пък за момичетата ех, тя нека си оздраве Неда, па като стигнат, той дядо Господ белки им прати добър късмет, та да не искат от мен. Сега да си махна веднаж от главата тоя борч, та да не мисла за момчето, па напokon вече да си гледам само болника и къщата.

Свекърва ми най-после се съгласила с нея и напokon ѝ помогна да се намерат мющерие за тие работи. Така събра кака Дина, та прати навреме парите в Карлово. И поолекна ѝ оттогава.

— Сега вече взе да ми се вярва — думаше тя, — че Койчо наистина ще изучи златарлъка.

ГЛАВА ТРЕТА

Залисани най-напред около болестта на Неда и напokon — дорде тя да се завдигне, дорде след това да се порадват на нейното здравице и на хубавия ѝ мурафет, — какини Динини и не сетиха как се изтърколиха годините на Койчовото чиракуване.

През дните на черните кахъре едничката радост на кака Дина беха писъмцата, шо ѝ попатваше Койчо по някои нашенци. И най-мило ѝ беше, кога застяга да изпрати Койчу нящо армаганец. Тогава лицето ѝ се разведруваше, очите ѝ беха засмени.

Като изкара чиракуването, Койчо малко си пододе. Той бе заякнал, понарасъл бе, станал бе цяло ергенче. Радват му се кака Дина и момичетата. Ходихме и ние да го повидим. И той пододе у нас. Радвахме му се и ние.

Малко свит и мълчалив е пак, ама каквото каже, пътнo го казва. Личи си, че му е стигнал ума. И занаята бил хубаво изпекъл. Майстора му го бил пазарил още две години за калфа. Дал му бил добър хак. След малко той си замина пак за Карлово.

Не се видя как се изминаха и тие две години. И токо взе да ги смята кака Дина вече на месеци.

— Още три месеца останаха, невясто Богданице! — пофали ми се веднаж тя. Това бе по Свети Илия. — По Димитровден ще си доде. Пише ни, че майстора му много се фалил с него. Казвал бил, че ще бастеше нашенските златаре. Още малко, невясто Богданице, па ще огрее слънчице и в нашата къща.

Казва това кака Дина, а очите ѝ светат и се смеят.

След Света Богородица тя токо зафана да треби и да чисти в дюкяна. Момичетата взеха да го лепат, да го премазват. И къщата взеха да пречистуват и прелепват, и дворчето да разтребват, и градинчето да наряджат по-добре. Нали гостенин очакват, скъп гостенин!

Доде си най-послед и тоя очакван ден. Прибра се Койчо. Той е вече възмъжал и заякнал. И мустачки му покарале. Цял ергенин е станал. Радост изпълни къщата на какини Динини. Кака Дина е доволна и честита. Всички грижи и кахъре, всички мъки и жалби като че са забравени. Нов живот ще се зафана. Нови надежди, благи и хубави, се откриват пред очите ѝ.

Десетина деня след това, един понделник рано, доде дядо поп и какини Динини, та свети вода в дюкянчето. И Койчо след това го отвори и залови се за занаята. Всичко му бе готово. Събрал си бе и сермийка. Роднини и комшии го подкрепиха на първо време с поръчки. И работата му тръгна. Седнал на ново колелато асърче, каквито само кака Дина можеше да прави, Койчо ту с духалото въглища разгаря, ту чука нящо с малкото чукче, ту премива с някаква вода сребърни кръстчета, ту нящо позлатява — работи си момчето като златарин. Оживи се къщата, оживи се и махалата ни.

— Като го слушам отвънка да чука и като го гледам как работи в дюкянчето, та сякам, баща му е оживял — думаше някой път кака Дина със сяйнало от доволство лице.

Радваше се кака Дина не само защото е дошъл сайбия в къщи и че дюкяна си намери майстора: ней и инак посъмнà и поолекна. Като зафана Койчо да работи и да изкарва повечко, взе да помага и на домашния масраф, та малко по-охолничко заживяха в къщи. Истина, кака Дина пак си работеше с момичетата, както и по-напред, и изкарваше си пак доста нящо. Тя гледаше повече сама пак да посряща всичко, що трябва за в къщи и за момичетата. Койчу не даваше дип да си харчи париците нали трябва той и сермия по-голямшка да си събере, па заран нали ще доде ред и невяста да си доведе, та трябва и за тогава да се спаструва. Ала сè пак и Койчо доста припомогваше за едно, за друго, та по-леко и по-задоволено взеха да живеят. И какини Дини е драго и мило е на сърцето ѝ. Ней е драго колкото зарад помощта, повече за това, че не е сама жена в къщи. Сега вече тя има арка: тя знае сега, че зад гърба ѝ седи мъж, седи майстор, дето чука в дюкяна и приноси мъжка печалба. И затова макар да си работи пак, както напред, ала на душата ѝ е леко и весело.

Леко и весело бе какини Дини, като се прибра Койчо и се настани в дюкяна да работи бащиния си занаят. Ала изнапокон малко по малко токо взе да се набира в душата ѝ и една нова мъка. Тя доде оттам, отдето би трябвало да чака нова радост — от момичетата доде тя, когато тие стигнаха за момуване.

Дорде си седеше Неда дома, дорде я смятаха още за дете, за момиче, кака Дина малко сякаш искаше да знае за нейния сакатлък. Ала минаха се годинки, и ето че доде ред да се смята вече и за мома. Нейни еранки излязоха и на хорото. Истина, бе някак по-слабичка от еранките си — че толкова дето боледува, това бе я омаломощило. И макар и да бе доста понарасла, сè бе останала малко по-дребничка и по-хилава. Ама сè пак и тя можеше вече да минува за мома. И трябваше вече и тя като другите да вземе да се момува. Ала кога доде това време, когато и тя трябваше да се замомува, тогава нейния сакатлък вече не можеше да се прикрива и заборава: той се откри с всичката си лошавина и с мъката, що носеше в себе си.

Кака Дина беше приготвила Неда всичко, каквото трябва за една мома. И като постигна на години, зафана да я кара, кога доде празник, да се стегне и да поиде и тя на хорото. Кара я кака Дина, ала Неда не ще — не искало ѝ се, стеснявала се била... Какво

има да се стеснява едно стигнало вече момиче? Ами това, види се, клетото, сакатлъка, разбира го добре, че не е мома за света, и то се знае, не ще му се, стеснява се.

Кака Дина и тя види и разбира това. И сърцето ѝ се облива с жалост. Ала стяга се пак, прикрива мъката си и се сили да се покаже, като че нищо нема.

— Ех, ако не ще още да се фане на хорото — че нали е и малка още, — нека се стегне и да поизлезе, па макар и отстрана да погледа и тя хорото и света. Така думаше кака Дина. И най-после насила май я накара да вземе и тя да се пременува и да поизлазва до хорото.

Настрана от мегдана, там до върбето пред Чипаковата фурна, седат някои по-възрастни жени от махалата, та гледат, като играе хорото. Зади тях, до фурната се изправят и някои по-срамежливи подевки, та гледат и тие хорото отдалеч. При тях се спира и Неда.

Като се прибере вечер дома, тя е уж весела. Ала в дъното на очите ѝ явно личи една дълбока тъга. Тая тъга не може да се скрие от кака Дина. Тя я разбира отдека иде. И мъката в сърцето ѝ става по-голяма.

Минà се още време. Неда си стегна вече да се смята саалам мома. Нейни еранки се и заженеха. А тя сè така пак си гледа хорото отстрана. И не иска да се замомува, както му е реда, не иска да са фане и тя на хорото като другите моми. Кака Дина я гледа, мъчи се в душата си и не смее да ѝ продума.

Веднаж тя ми пошушна да взема аз да пореча Неди. И един празник, като да излезе тя на хорото, аз взех тя ѝ продумах за това.

— Ами отпусни се и ти, каки, та се фани на хорото — рекох. — Както си ходиш свободно, ех, едва се и забелязва малко тъкова... Така свободно щеш и да си играеш. Немà от толкова гледане не си се научила? Хайде замомувай се и ти по-саалам, каки, та и майка ти да се зарадва, па и нам ще е драго. — Така ѝ рекох.

— Ех, така ми е по-добре, како Злато — отвръща тя, малко усмихната. — Аз така ще си го карам. То мойто момуване... — И тя си не доизказа думата. Ала в нейната усмивка се четеше такъва горчивина и в погледа ѝ прозираше такъва дълбока тъга, щото сърцето чак да ти се скъса от милост! Аз станах пишман, дето ѝ подумах.

— Недей ѝ хорати други път за това, невясто Богданице — каза тихо, с болка в душата и кака Дина, като излезе Неда. — Нека по-добре така да си го кара.

Така и продължаваше тя да кара својто момуване отдалеч само да гледа хорото, отдалеч да гледа и ергенете.

Още по-голяма стана мъката на кака Дина, когато и малката застигна кака си и доде ред и тя да се замомува.

Цонка бе здраво и пьргаво момиче. Дорде лежà Неда, всичката шьтня из къщи бе легнала върху нея. Па и като се вдигна кака ѝ, нали тя се положи пьк над шива, та шьтнята из къщи си остана пак връз Цонка. Тя бе много послушна, па бе и пòфатна. Каквото я нареди майка ѝ, тоя час ще го свьрши и си хубаво ще го свьрши. Научила бе тя добре къщния ред, знаеше си вече кога какво ще се прави, та и без нарядане си вършеше всичко, що трябва, и всичко навреме. Па като свьрши къщното шьтане, ще е зафане пьк нящо за работа окол майка си — или ще седне да ѝ навлачи калъпе, или като стане тя, ще се сложи на чекръка ѝ, или пьк ще вземе нящо шив и ще седне при кака си да се учи и тя на нейния мурафет. И както бе инак здравичка, като припкаше и шьташе така из къщи и навънка, тя много бьрзо се отьрси и заякна. Дорде я смятаха още за дете, дорде минаваше за малко момиче, не се и сети как се извлече и токо стана цяло

моме. Неда както бе възслабичка, Цонка бързо я стигна на бой. Тя бе инак срамежливо и кротко момиче, та не лудееше, както лудеят други избуяле като нея момичета. Па бе и паметна — знаеше си тя, че е подявка, че така ѝ сега трябва да се момува, та не даваше зор за хорото. Само до малкото хорце, що играе там над нас, под върбето, дето се сбират подевките, само дотам ще поизлезе тя.

Като доде празник, така Дина ги стегне и двете — Неда се премени като мома, а Цонка се облече по-простичко, па ги изпрати да излязат и запре се и тя пред вратника за ги погледа. И уж е весела, уж ѝ драго — е, зер, стигнале ѝ и ней момичета като по хората, изпраща ги и тя свят да светуват. Ала като се вгледаш в очите ѝ, такъва тъга е изписана там! Неда отива уж на хорото да се момува, ама момуване ли е това — с нейната нужда? Малката, тя е още безгрижна, играе си там с подевките, че още не е диг стигнала: ами заран, като стигне и тя? ...

А ето че и тя стигна. Момичетата растат бързо като върбите. Пък Цонка си бе и без това растовита. И на, че се извлече и надмина и така си. И дордето беше тънка като пръчка, токо взе да понапълнява, взе да наедрява и стана си цяла мома. И трябва майка ѝ да я изпрати вече и на хорото. Ами как ще стори това така Дина?

Оттук доде новата ѝ мъка. Види го и тя, че момичето е стигнало и таман си е и то за момуване. На малкото хоро вече отдавна тя не отива. Подевките, дето играят там, не са ѝ вече еранки. Нейните еранки са на голямото хоро. Както е разумна, тя разбира и не дава зор за хорото. Като доде празник, тя повече около дома ще си седи — ще си намира нящо работа из къщи и по двора. И ако поизлезе, ще се запре край тях под върбето, дето сядат някой път махленките, и отдалеч ще послуша свирнята или песните на хорото. Па като поседи малко на пътя, токо ще прибърза пак да си влезе в къщи и ще си намери пак нящо работа. И уж е безгрижна и весела, уж ѝ нищо, ала сè си личи, че ѝ е тежко и мъчно. Като гледа как чернее и се измъчва клетото момиче, и как Дина сърцето се облива с мъка... Да вземе да я стегне и да я пусне на хорото, ами Неди пък нали ще се увреди сърцето. Ней и без това е тежко на душата. И момуването ѝ при нейната нужда не радост, ами повече мъка ѝ докарва. А пък като вземе сега и Цонка да я пререди и да се фане на хорото, тя ще си помисли, че нея вече я смятат ептен за отфърлена, и кой знае колко ли болно и мъчно ще ѝ стане. Малката е барем здравичка, а тя и без това е така убита. Защо да ѝ притуря нова мъка! ... И затова, макар че разбира болката и на Цонка, така Дина я оставя да си кара така. «Господ нека ѝ дава търпение и утешение» дума тя... Дума го това и уж се мъчи да се успокои. Ала душата ѝ сè нема мира, сè я тежка мисъл бори... «Сега ще се кара така си дума, ами заран, ами други ден? Нединото то не се знае. А може ли си така да върви тая работа? ... » И измъчва се, много се измъчва така Дина. Това личи по дълбоката тъга, що се чете в нейния инак благ поглед.

Някой път, като пододе у нас, ще вземе и пред свекърва ми да си изказва болката и да иска от нея съвет. Свекърва ми, като изслуша нейните думи, ще ѝ каже, че нема други колай, ами да стегне малката, па да я изпрати да си се замомува. Ех, мъчничко може да стане Неди, ама какво да се прави? Да си е и тя мома като момите, досега да ѝ е излял късмет и тогава на малката пътя щеше да е отворен. А пък то, като е с тоя кедер, я ще ѝ излезе някога късмет, я не ще. Дай, Боже, да ѝ излезе — ама и това да доде, кой знае кога ще бъде. А може ли дотогава да се спре здравето и младото да си не младава, бива ли и то да се покрусил и почернил, трябва ли и нему да се прокуди късметът?

— Та затова, невясто Герговице — каза свекърва ми, — вземи, та си нагоди здравето момиче, както му е реда, па нека иде то да си засветува и да си дири късметът. Неди, ех, може ней и малко мъчничко да стане, ама тя е разумна, та ще разбере, че другояче не може, и ще ѝ мине.

— Разумна е тя наистина и нищо не ще да рече — отвърна така Дина, ама сè ще ѝ е

кривичко. Па нема що. Вида го и аз, че другојаче не може. Ех, мьчно ми е зарад Неда. Ще ѝ се увреди сърцето. Ама и така, както е сега, не може. Това ще бъде, дето го казваш ти, како Пановице.

Така казва како Дина, па си иде малко поуспокоена уж и с умут да стори това, що я посъветва свекърва ми. Ала сè още не кайдисва да го стори. И си пак се бори и мьчи.

Най-после самата Неда турнала край на тая борба. Дорде се чудила како Дина как да каже Неда за това — нали трябва по-напред и ней да се обади, — Неда, каквато си е паметна и домѝшлярка, сетила се какво измьчва майка ѝ и взела, та сама отворила дума за тая работа... Защо да се утиква така Цонка? Зарад неја ли? Неја да не турят в сметката. Да я не гледат неја. Тя така ще си кара. А пьк Цонка нека се стегне и премени, па да си иде на хорото. Ней ще ѝ бъде драго да я види, че и тя играе с другите моми. Тогава тутки и тя самата играе.

Така — рекла Неда. Кака Дина останала много зачудена от тие нейни умни думи. Тя посмьнкала никак, че това не е дип редно, ала Неда още веднаж настояла и тя най-после кандисала. Така ми го разправи напокон сама како Дина.

Другата недела тя стегна Цонка с хубава премяна — че и ней тя беше приготвила всичко, що трябва: от време още, каквото направеше за голямата, същото ще направи и за по-малката... Та накити тя Цонка като мома, накара и Неда да се премени по-хубаво, па ги изпрати и двете на хорото. Видях ги и аз, като ги испращаше до вратника. Цонка се срамува и никак като че се стеснява, ала в същото време лицето ѝ грее от радост. Неда и тя се радва. Блага усмивка се е разляла по лицето ѝ. Очите ѝ като че са засмени. Ала в дьното на погледа ѝ си личи една скрита тьга.

Тръгнаха и двете за хорото. Поизлязох и аз след тях. Неда, клетата, си накуцва с десния крак, както всякога, и сè преваля на една страна. А Цонка върви наред с неја, малко поприведена, и стьпва никак като спьната. Кога додоха до хорото, Неда се запря настрана под върбето. Запря се при неја и Цонка. Неда ѝ рече нящо, па я побутна с ръка и Цонка трьгна колебливо и отиде при момите на хорото, а тя си остана под върбето.

— Поолекна ми сега, невясто Богданице — дума ми вечерта како Дина, като се видяхме на вратника. — Чегато никакъв товар ми се свали от гьрба.

— Ех, немаше какво — отврьщам ѝ аз. — Дошло веднаж, трябваше да си трьгне по реда.

— Неда, сиротка, уж иска да се покаже и тя весела, ама вида я, че сè ѝ мьчничко — пришушна ми тя на ухото. — Па като я гледам така, и мен ужка ми е по-леко — пьк сè ми е мьчно. Седи ми сè, невясто Богданице, чегато върша нящо греховно. — Кака Дина изпърво изглеждаше разположена и весела, а пьк завьрши думите си тьжно и никак умилно.

И трьгна си така. Дòде ли празник, ще се стегнат и двете и наедно ще идат на хорото. Ужка и двете наедно ще се момуват, пьк то си излезе, че само Цонка се замомува, а Неда, както и по-напред, само отдалеч гледа хорото и света.

Както и беше стройна и угледна, с големи черни очи, с едно обло и пьлно лице, малко мургавичко, ала инак много миловидно, па и както я знаеха, че е работна и пьргава и че е на добра майка чедо, Цонки скоро излезе кьсмета. Потьрсиха я годежници. От махалата едно момче я поиска — едно много добро момче, от Груйчовци, там в дола. Ткала беше — хубави авлии тьчеше. Още преди да излезе Цонка на хорото, Станчо я бил забележил и фьрлил око на неја. И щом се замомува, заследил я — и един ден токо праща хабер, че ще я поиска.

Кака Дина харесваше момчето. Та и немаше какво да му се намери махана — от добри хора и то, кротко, работливо. За него немаше що да се каже — ами зарад Неда пак се никак стесняваше. Как ще кайдише да я прежени по-малката? Нали ще да ѝ е мьчно!

Подопита се и до свекърва ми пак. Тя ѝ каза хич да му не мисли. Щом веднаж я е пуслала на хорото и щом ѝ е излял добър късмет, да го не изпуска. Ех, Неда — тя вече си се е примирила със съдбата. Не е дете — разбира тя своя хал и не ще вземе да завижда на по-малката. Като се отреди Цонка, тогава и тя ще бъде по-свободна. Па може и ней един ден да излезе късмет. А и за Койчо по-скоро ще се отвори мегдан: като се настани веднаж малката, зарад голямата не ще вече да се задържа — ще си подири тогава и той късмета. Та затова сега, щом се е обадило това момче за Цонка, да го не изпусшат.

Кака Дина призна, че това е така, че и тя го тъй мисли, ала сè ѝ е жал за Неда.

Попрехоратиле го дома и с Койча. Той казал, че момчето е добро, ама оставил майци си да стори каквото намери за по-хубаво. Разумен беше Койчо — не искаше открито да вземе страна, да се не помисли, че гледа по-скоро да отпрати момичето, та да доде ред и за него. Намесила се и Неда. Като забележила, че майка ѝ зарад нея се двоуми, тя настояла пак хич да му не мислат, ами да дадат момичето на това добро място. Тоя хубав късмет да се не изпуска. Ней ще бъде много драго да стане по-скоро тая работа.

Както и да е, дадоха дума на Груйчовото момче и направиха годежа. Па като са така комшии, кака Дина рече да се не протака тая работа много. Тя си бе приготвила навреме още всичко, що трябва. А каквото не достигаше, заловиха се усилено да го приготват. И скоро откараха и сватбата.

Хубава сватба стана: не дип голяма и тежка — че зетя нали бе от средня ръка, а и тя като е вдовица, — ала инак бе весела. Каки Дини сърцето се поотпусна. Очите ѝ светеха от радост. Койчо, инак сè малко студен, сега се развесели и той. Много радостна и весела изглеждаше и Неда. Преди сватбата още тя от сè сърце залягаше да се приготви, щото е потребно Цонки, и да бъде сè хубаво. За даровнишките ризи и ръкаве тя уши от най-хубавите кенета. И на сватбата бе весела — посряща, шъта, нагажда като дъртица. Не можеше да се забележи у нея никакво недоволство или да се види, че ѝ е нящо криво. Радваше се и тя от сърце, както се радваше и кака Дина.

След сватбата кака Дина и Неда си се заловиха пак за работа, доволни и разположени. Цонка често ги спохождаше. Тя бе весела и честита. Койчо и той зафана пак да си чука и кове в дюкянчето. И всичко тръгна хубаво. Кака Дина се надееше дано сега излезе късмет и Неди. А може би и Койчо ще рече по-скоро да си подири невеста, че зарад момичетата и той бе поизостанал. Ех, каквото даде Господ, сè ще бъде хубаво.

Ала не било речено да се продължи тоя хубав и задоволен живот у какини Динини за по-дълго. Нова злочестина ги сполетя и нови кахъре налегнаха кака Дина.

Един ден токо дошло детето на Цонкината етърва и обадило каки Дини, че стринка ѝ се била разболяла. Отива бързо кака Дина — Цонка лежи, цяла рукнала в огън. Прала преди два дни. Времето бе студено. Тя била леко облечена, по ръкаве и боса. Изпотила се. Ходила напokon на реката да изплати дрехите. Простинала. Па се стеснявала от свекърва си, та не казала, ами кайратила и на другия ден. И вечерта токо я катурило. Сега я фърлило в огън, та чак се занела. Зафанале с разтривки, със загрявки. Ходи и мойта свекърва да я повиди. Казала и тя нящо. И поминало ѝ. Вдигна се уж. Ала сè не може да се оправи. Зафана през ден да я тресе. И уж треска, па не треска, ами нящо друго като че я газии. Дене си е на крак, ноще я фърли в огън. Рекоха, че било скришна треска. Уж си ходи, уж се държи, ала сè линее, сè отслабва. Карà донейде така, бори се, па токо я катури на легло. И вече и не стана, сиротката. Разбра се — сухата болест, охтика пуста, я счепкала.

Кака Дина се снизи от грижа и кахър. Тя е сè повече окол нея. Не натякна тя

никому, гледа си я само тъжно и умилно и нагажда ѝ едно-друго. Станчо и той се стопи от мъка и грижа. Много си я обичаше той и всичко бе готов да стори само да се вдигне. Ала тя се не вдига, ами сè повече отпада...

Гледаше я свекърва ѝ уж добре. Ала токо взе да се забелязва, като че ѝ подотегна, като че ѝ е неприятно, дето млада невяста така се катури и тъй дълго се залежа. Щом забележи това недоволство у свахата си, кака Дина намери, че ще е най-добре да си прибере Цонка дома, та да си е сè окол нея и да си я гледа по-добре.

— Там им е тясно — думаше тя. — Станчо си тъче в собата. Свекърва ѝ е стара, не може да я гледа. Па са и пò калабалък — зълва по-малка, деверче, децата на етърва ѝ — нали тя е там под едната стряха и тие са цял ден при баба си, — та болника им додява, стеснява ги. Па и за него, за болника, не е хубаво. Трябва му тишина и по-чист въздух.

Така казала и Станчу, и на свахата. И без да им натекне, с добром уговорила ги, та пренесоха болната у тях. Още преди това тя бе натъкмила Койча да се спи в одайчето, дето е над дюкяна му. Нареди тя Цонки легло в собата до пещта и зафана да си я гледа от хубаво по-хубаво. Нагажда ѝ, що поиска, трепере ѝ като на малко дете, разговаря я и сè ѝ дава надежда, че ще ѝ мине болестта, че ще си оздраве. Да се запролети веднаж, да излезе вънка на слънчице, да се закърми със зелена коприва — и ще се вдигне, ще си стъпи на крака и ще си иде пак при момчето. Така ѝ дума кака Дина, да я насърчава. Ала за себе си тя добре видеше, че дните ѝ са преброени.

И Станчо идеше често да я повиди. Той бе се премахнал, сиромаша, от милост и кахър. Ала пред нея се показваше спокоен и обнадежваше я и той. Походваше често и свекърва ми да повиди болника. А и аз влазах през ден, през два да ѝ занеса нящо поканица. Цонка си лежи до пещта. Станала е като вейка, да не речеш, че това е оная едра и пълна невяста. Покашлюва сегиз-тогиз. И приказва тихо, тихо... Кака Дина седи край нея, гледа я с един мил и свиден поглед и токо се чуди с какво да ѝ угоди.

Като излезе да ме изпрати, аз реча някой път да я пожала.

— Виж как се залежа клетата Цонка! Та и ти покрай нея сега не можеш да си отдъхнеш. Не стигаше ти, дето толкова време се измъчи с боледуването на Неда, ами сега пък и други болник да гледаш.

— Ех, невясто Богданице — отвърне кака Дина кротко, — недей го дума това за мене. За Цонка мен ми се къса сърцето, дето се е катурила така, млада младина, и топи се, всеки ден се топи, за нея ми е мило и жално, а то мойто — що е то? Мен ме е обичал Господ, затова ми праща изпитания по-напред едно, сега друго. Да гледаш болник това е да служиш на Бога, това помага да си облекчаваш душата и да си изкупваш греховете. А кой знае — белким и тая нужда, дето ни я е пратил Бог, е зарад някои мои прегрешения. Незнайни са Божиите пътища. Той дава на хората някой път лекота и радост, някой път болка и нужда. Това е един кръст, дето го праща дядо Господ било за изпитание, било за изкупление на грехове. И комуто се падне, трябва да го носи с търпение и благодарност. Ех, и мен ме е обичал Бог, та ми е пратил сега такъв кръст. Сполай Му. С благодарност и аз ще си нося тоя кръст, невясто Богданице, та недей сега да натякваме на Бога.

Тъй дума кака Дина. И като говори това, лицето ѝ се осенява с една благост като на Божа угодница.

Тя продължаваше да си гледа болната сè така хубаво и грижливо. А клетата Цонка из ден в ден сè повече се губи. Скоротечна би немà тая пуста охтика. И не кара за дълго. Кога се зазими, легна и като да се запролети тя свърши. Стопи се и догоря като свещ, сиротката. Отиде си млада и зелена, на свят ненасветувана.

Кака Дина я нареди и накити на смъртното легло, както беше я наредила преди една година, кога да я изпрати под венчило като млада невяста. Роднини и дружки я накитиха и отрупаха с цветя. И тя бе пак също като млада невяста, само че изпита и

бяла като платно — Божа невяста.

Не плачеше и не нарядваше така Дина над мъртвата си дъщеря, както плачат и нарядват други майки. Седнала край главата ѝ, тя само си я гледа с един дълбок и унесен поглед и от време на време ще я помилва по лицето: изрядко само ще се отрони по бледните ѝ бузи някоя едра сълза, ала тя я и не сяща.

— Ех, тя, сиротата, я е ожалила и оплакала в душата си, дорде я гледè болна — поясни свекърва ми, кога ѝ споменах за тая привидна студенина на така Дина. — Че толкова време, дорде лежа, тя нали бе сè над нея. И като я гледаше как се топи и чезне, сърцето ѝ плачеше от болка и тя самата се топеше като нея. Ожали я тя приживе. И погледа си я хубавко. Нали знаеш как ѝ угаждаше, как я разговаряше и тешеше, как се мъчеше да ѝ услади последните дни. Надали е имало други болник, дето да е гледан така, както тя гледà Цонка. Ех, изпълни си тя дължността и душата ѝ трябва да е спокойна. Па нали е набожна и вярва в Божата правда, тя знае: както бе добричка Цонка и не обичаше никому лоша дума да каже или зло някому да стори, както се измъчи и с това боледуване, че душата ѝ на она свят ще иде при праведниците, та и от това ще е спокойна така ти Дина. Доста се измъчи и наболя и нейната душа от по-напред. Сега тя е умирена. И само една кротка тъга я е изпълнила. Та затова не се мята, не плаче лудо и не нарядва жално, както други майки, ами само ще си я погледа още малко тъй умилно и дълбоко, дето завсякога да ѝ се запечати в сърцето — и това ѝ стига.

Повече плачеше и нарядваше Неда. Тя бе се прекъснала, клетата, от милост и скръб. Като я гледаше чивяк как от сърце плаче и как милно нарядва, можеше да си помисли, че не само сестрицата си оплаква, дето е починала млада и зелена, ами оплаква и своята загубена и невидена младост.

Много беше убит и Станчо. Ронеше ги и той като жена.

Погребах покойницата. И в черкова на опелото, и до гробищата много свят я изпрати. Оплакаха и нея, че отива толкова млада, и момчето ожалиха, и майката.

Един ден като си приказвахме на фурната за така Дина и я окайвахме, намеси се и баба ти Котовица, на Лило Хайдука майка му, дето седат отгатък реката срещу нас. Тя бе донела да опече турта на фурната.

— Клетата! — каже. — Остана сега със сакатото момиче, дето е, вика се, половин чивяк. А онова, дето бе здраво и хубаво невестче, то си отиде младо и зелено. Че кешки сакатото да бе отишло, а онова да бе остало.

Да си кажа правото, и мен бе минала през ума такъва греховна мисъл, ала не смеех никому да я открия. Сега, като я изказа така стрина Котовица, аз взех, та я обадох и на свекърва си.

— У-у, сакън да не си споменала такава дума пред така си Дина, че ще ѝ отровиш сърцето! — отвърна тя малко възбудено. — Стрина ти Котовица не знам де се е срещала с нея вчера и каквато си е цапната, взела, та ѝ казала същите тие думи. Каки ти Дини станало толкова криво и мъчно, дето повече не може да бъде! Разсърдила се чак на Котовица. «Защо да ми дума така? — оплакваше ми се тя с насълзени очи. — Нали е грешно от Бога. Ех, здравичка бе истина Цонка и млада младина си отиде. Мъчно е и мене — сърцето ми се къса от мъка. Ама è че е била такава волята Божия. Барем ѝ даде Господ, та повидя и тя свят, помомува се, видя и венчило, походи и млада невяста, порадва се и на добър мъж. Сега дядо Господ си я повика — поискал е, види се, да доде при него една млада и праведна душа — и тя си отиде. Нали всеки по реда си ще иде там. И тя си отиде за своя ред. Ама добре, че ми остана пък Неда. Защо да натякваме Богу и да грешим. Той дядо Господ много добре си знае работата. Тя е в нужда истина, ала и тя е жив чивяк, и ней се иска да си поживее. Сполай Му, че ми я зачува. Давно ѝ даде здраве и дълги години, та да си поживее барем тя повечко. Макар и в нужда да е,

ние с нея хубавко ще си прекараме. Па давно я сподоби дядо Господ да може и тя да повиди радост и хубави дни. Че досега нищо не е видяла, сиротката, само едни мъки.» Така дума така ти Дина. И право е това. Всяко чедо, каквото и да е, сè е мило на майка. И Неда, макар да е с такъв сакатлък, мила е майци си. Още повече ù е мила, че така ти Дина с такава мъка я отгледа и насила, вика се, я откопча на времето от смъртта. Па и тя е толкова разумна, такава добра. Та да не си изпуснала и ти някоя дума за това пред нея, че ще ù нанесеш най-голяма горчивина.

Аз и не мислех да споменувам какви Дини за толкова нящо, ала сега при тие дума на свекърва ми станах пишман, че и пред нея съм споменала за това. И не исках вече и в ума си са допусна тая греховна помисъл...

Такава си беше така Дина. Всичко, що ù доде — и добро, и лошо, — тя го приема като дар от Бога, приема го с благодарност. А дядо Господ ù прашаше истина и злочестини за изпитание, види се, както го казваше тя, ала прашаше ù и добрини. И сякаш че добрините и злочестините се редуваха. И след всяка злочестина дядо Господ сè ще ù прати пак и някоя добринка, та да ù позарадва сърцето.

И сега така. Жалбите и милостта по Цонка полека-лека взеха да намаляват. Кака Дина и Неда се удариха пак на работа — кака Дина над чекръка, Неда над шива. Койчо и той си чукаше в дюкяна, гледаше си златарлъка. С работата всички се залисваха и унасяха, та и не сящаха как се минаваше времето и как заздравяха раните от загубата на Цонка.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

Като отредиха и помена за половин година, Койчо взе пак да поизлазва в празник на хорото — не да играе там, а само да погледа. Кака Дина не му думаше нищо и не рече да го задържи.

— Онова, дето си е отишло, невясто Богданице, то си е отишло за реда — думаше тя, — а пък живото си иска своето. Койчо зарад момичетата се задържа досега. И май го попрекара билè. Неговите екране одавна се задомиха. Сега вече нека и той да си види младините и да замисли за това, за каквото мислят всички ергене.

— Трябва, трябва — потвърдих и аз. — Нека след скръбта и радост да изпълни къщата и махалата. Нека да поведеш и ти млада невяста — нали всяка майка за това копнее — и да ти доде помощ и отмяна.

— Ех, то за отмяна и помощ аз и не мисла, невясто Богданице, аз си можа, па и Неда нали си е окол мен. Ами радостчица, що каеш, да ни доде в къщи. Па и за него да бъде добре — да си се привие и той като хората и да си нареди свой дом и домакинство. Нему като е добре — и ние тогава ще се радваме.

Като приказваше това кака Дина, личеше, че едно радостно усящане се разлива по лицето ù — е, зер, драго ù е и ней, като се заговори за чаканата радост и за млада невяста. Ала в същото време и една тъга пребулва ясения поглед на нейните сини очи. И това не е от милост за Цонка. Милостта за загубеното ù чедо беше затулена дълбоко в сърцето ù и не излазаше вече навънка. От друго идеше тая тъга. Аз я знаех от що е. За Неда мислеше тя, за ней пак беше ù грижата. Тя ми бе говорила за това... Ще доде невяста и радост ще изпълни къщата им. Тя ще си я поведе в черкова и по госте, както му е реда. И хубаво ще бъде. Каквато и да е тя — каквато вече си хареса Койчо, — сè ще си я обича и ще ù се радва. Ами Неда? ... Ех, и тя ще ù се радва и ще я обича, както обича и байко си... Ами невястата как ще я гледа? Ѓ че е рядко снаха и зълва да живеят добре. Па ако ù излезе Неда късмет, като е за малко, нищо от това... Ами ако ù не излезе късмет, ако остане цял живот така да си кара? И снахата ако е малко остра и вземе сè накриво да я гледа? Па ако вземе и да я убоща и да ù натяква зарад нейната

нужда? И Неда каквато е чувствителна и както е слабичка, това ще бъде за нея голяма мъка, много голяма мъка ще бъде! И ще може ли тя, сиротката, да го понесе?

Така си мислеше каква Дина. И тая ѝ мисъл помрачаваше приятното очакване за скорошна радост и пребулваше с тъга нейния иначе ясен и като че засмян поглед.

Един ден каква Дина доде у нас някак много разположена. Очите ѝ беха светнале от радост. И не се видеше в дъното им по-раншната тъга.

— Наредихме работата, како Пановице! — подфана тя някак весело и оживено.

— Коя работа? — запита свекърва ми малко позачудена.

— Ами за Койча.

— Годихте ли го, или?

— Не сме го годиле — то годявката е лесна: заран да речем, и свършена е. Ами нали трябва по-напред друго да се нареди. Намислила съм да се преправи, дето е одайчето, над дюкяна, да се поразшири и да се нагоди, та да си стане отделно къщѐ. Не знам дали не споменувах и тебе за това.

— Приказва ми веднаж, невясто Герговице.

— Виж, това ще бъде много хубаво — додадох и аз.

— Ами нали трябва да се приготви по-напред башкалък, та като доведе невяста, да си живеят отделно и да си наредат свой дом и къща.

— Много добре си го намислила, невясто Герговице. Той като си доведе невяста, да си бъдат башка, пък вие с Неда да си останете в старата къща. Така ще си бъдете вие по-спокойни.

— Па и за него ще бъде по-добре, нали? Та сега работата се нареди, како Пановице. Койчо кандиса, спазарщ майстор и от понделник, ако е рекъл Господ, ще додат дюлгере и ще зафанат да преправят. За две-три недели, както казва майстора, всичко ще се свърши. И тогава вече — дай Боже, здраве! — ще замислим и за другото.

— А нека е на добър час, невясто Герговице, па давно по-скоро доде и другата радост — додаде свекърва ми.

Каквото го каза каква Дина, това и стана. Додоха майсторе, зафанаха да разтурат, да зидат и преправат и след двацетина дни работата се свърши: одаята над дюкяна се превърна в соба, приправиха до нея къща с огнище, малък пруст, килерче — с една дума стана си цял дом. Каква Дина бе много весела, дорде работеха майсторете, и сѐ бе окол тях. Кога се приготви къщето, тя се унасяше отдрагост. И залови се след това с Неда да го чисти и маже, да го нарядва и постила. Тя си имаше дом още от бае Герго. Кога застигаха момичетата, като взе да приготвува за тях едно-друго, сѐ приправаше по нящо и за Койча. Та сега новото къщѐ го нареди и накити така, щото да ти е мило да го гледаш. Повлазвахме и ние със свекърва ми да го повидим и не можехме да му се нарадваме. Каки Дини драго, драго. Дори и Койчо, дето е иначе много студен, и той се усмихва от радост.

— Сега вече само невяста да доде по-скоро — закачи ги свекърва ми.

— Аз си нагодих, щото трябва, другото е Койчова работа — отвърна каква Дина весела.

— Какво ще кажеш, Койчо? — притиска го свекърва ми.

— Скоро ще бъде отговаря той късо и се усмихва.

И скоро стана наистина. Той отнапред още си бил харесал момиче. Разбра се кое е то. От Куртовци, там при черковата. Майка ѝ е малко посълена и обича да се присмива на хората. Една от по-големите ѝ дъщери излезе скубисвекърва. Не беше дип от добър

род момичето. Па и то самото не изглеждаше твърде хрисимо. Пъргаво инак, ала много отворено. Едни живи и дяволити очи имаше — като ги завърти насам-натам, завърта сърцето на ергенете. И Койчу с тие очи бе завъртяла сърцето. Не беше тя дип за у какини Динини, за тяхната добрина и кротост. Видехме го ние, видеше го и кака Дина. Порекох ù аз веднаж за това. Тя не даде и да се издума.

— Каквото си е харесал, невясто Богданице, това ще бъде. Аз не искам да му се бъркам. Той не е аджемия. Зарад нас се задържа толкова. Сега да му реча нящо, ще си помисли... Не, каквото си обича. Дядо Господ да обръща всичко на добро. Нека само по-скоро да доде тоя ден. Която и да е, ще ù се радваме. Само нему да е по сърце и да си живеят тие хубаво.

След коледните празници стана годявката. А като направиха годината на Цонка, на самото месно заговяване стана и сватбата. Хубава сватба стана. Кака Дина бе натъкмила всичко. И много бе радостна. Радваше се и Неда, от сè сърце се радваше. Разведрило се бе и студеното други път лице на Койча. Ала сè си оставаше някак сдържан. И на дяволските погледи, които невястата от време на време фърляше към него, той оставаше хладен и като че бе недоволен от тях. Невястата бе инак весела, ала изглеждаше сè, като че хубавото ù носле е малко чукнато.

Наредиха се Койчо и невястата в новото къще над дюкяна. Хората очакваха, че като са така настрана, майка ù на невястата, каквато е посилена и каквато е кефсайбийка, ще доде там и ще вземе тя да заповяда и разпоряжда, а кака Дина пък, както си е кротка, ще бъде отфърлена. Ала, за добра чест, не излезе така. Койчо, такъв-онакъв, студен и навъсен, ама се показва, че той е господар в къщи, че петела ще пее. Опита се баба му нящо да нареди, както тя знае, и да се наложи. Той така накриво я изгледал и такива остри думи изрекъл, че, токо-речи, я изпъдил и накарал я да се прибере в черупката си. След това тя и не помислила вече да се бърка в работите им, престанала дори и да дохажда у тях. А и невястата от самото начало още така усмири, така ù наложи своята воля, че тя, уж дяволита, уж лудетина, па се покори и сè в очите го гледаше и що рече той, това прави.

Кака Дина и тя очакваше, че ще бъде отритната и от свахата, и от невястата, и мислеше си с огорчение, че може и Койча да отчуждат от нея. Тя не смяташе да се противи. Щеше да се покори на съдбата си. Нали се постигна това, Койчови да си са башка и тя с Неда да си е отделно в старата къща, сега ще си се привие тя тихичко и спокойничко с Неда, пък Койчови да си живеят, както ги Господ научи. Ех, и да се отчуждат малко, и да я поотритнат, тя не ще им се сърди. Макар и отдалеч — тя пак ще им се радва... Ала не излезе това, от което се страхуваше и за което се беше приготвила. Койчо наложи и нареди невястата всякога майка му да дири. Тя е свекърва. Нея ще тачи и почита и за всичко до нея ще се допитва. Тя ще я води, дето трябва.

Така и тръгна работата. Невястата, за голяма изненада на кака Дина и на всички ни, зафана да тачи и почита свекърва си така, както малко свекърви се тачат. Кака Дина, като доде празник, ще си поведе невястата в черкова: ако тръгнат нейде нагосте, тя пак ще я поведе: ако у тях додат госте, тя ще разпоряжда в къщи у Койчови. Това, не ще и дума, бе много приятно каки Дини — това бе една нечакана радост за нея. «Обичал ни е дядо Господ, та ни даде много по-добро от това, що мислехме и очаквахме» — думаше тя.

Ала макар и да я тачеха така от Койчови и да я диреха за всичко, тя гледаше сè да си е някак по-настрана, да си е окол Неда. Тя си мислеше, че като изостави Неда самичка и се отплесне с невястата по госте или се залише у тях с нящо, ней ще стане мъчно, ще вземе може би да завижда на невястата. Истина, и Неда се радва на невястата и на това, дето байко ù така я кара да гледа хатър майци ù. Тя ни дума не беше натъкнала или загатнала за нящо такова. Ала в дъното на засмените ù очи сè си личеше оная скрита

тъга, дето всякога се таи дълбоко там.

Кака Дина долавяше тая нейна тъга и тая ù скрита мъка и думаше си: Койчо и невястата и без това си са весели, живеят си хубаво. Нека си се радват тие на своето добро, а пък тя да си гледа недъгавото чедо, да си привива Неда. Стига ней тая нужда, дето ù я е дал Бог. Нека я не оставя да се притурия и нова мъка. Нея да си гледа тя, ней да подслажда живота и ней да прави дните по-радостни и по-честити това ù е подадено ней. Така си мислеше каква Дина, така и пред мен си поречеше някой път. И полека. лека се поотегли от Койчови и си се прибра в старата къща, да си е сè окол Неда. Койчо се понамръщи, дето така ги изоставя, ала нищо не рече и не ù натякна. Той беше горд: не искаше да се моли. Ала бе и разумен — разбираше и той, че майка му повече е потребна там. Нали и той обичаше Неда и жалеше я зарад нейната нужда.

Ех, хубаво си заживяха какини Динини. Заловиха се пак усилено за работа и двете. И подкараха си един тих и спокоен живот. Койчови — и тие хубаво се наредиха и хубаво си заживяха там над дюкяна. Каква Дина ги спохожда сегиз-тогиз — тие ù правят икрам, тя им се радва. Ала повече се радва, че си са отделно и че тие с Неда си са самички. «Така е най-добре» — думаше тя.

Истина, като си са отделно, ще трябва тя сама за всичко да се грижи. Да бежа заедно с Койчови, Койчо щеше да е насреща на всичко като домакин. А нему занаята носеше. И каква Дина тогава по-малко би се измъчвала с работа и белким по-охолничко биха живеле, а не тъй притеснено като сега. Ала макар и повече отрудена и по-притеснена в живота, тя си бе по-доволна сега.

— Аз съм здрава, можа си — думаше тя, кога ù позагатнех за това. — Работата не дотяга. Тя е благословено нящо. Колкото повече се труди чивяк, толкова му е по-добре. И на телото му е по-добре, и на душата му е по-добре. А охолството и то е добро, като го има. Ала не чини зарад него да си притесниш душата. Кога душата ти е спокойна, тогава и по-привития живот е сладък. Виж, някои светие как са живеле само с хляб и вода и живота им е бил угоден Богу. Ние не сме достойни за такъв свят живот, ние сме научени малко повече да си угаждаме. И караме си го така... Ех, по-прибранко си живеем истина и по-стесненичко, ама по-хубавко ни е така. Щом сме здрави и си можем и сами, така ни е по-хубавко. А пък Койчо нека си изкарва за него си. Колкото повече изкарва, толкова по-добре. Нека си живеят и тие хубавко, па нека и да си събира, че нему и сермия трябва, а трябва и да си скъта нящо — нали заран ще му стигнат дяца. Та ти казвам, невясто Богданице, колкото за нас ние сме си добре така, много сме си добре.

Наскоро след сватбата на Койчо помина се и свекърва ми. Бог да я прости. Тя беше аслъ доста стара. И като я налегна някаква болка, за десетина дни падна и свърши. Каква Дина ми много послужи и при болестта, и при смъртта и отряждането ù. Останах аз самичка с децата. Аз бех вече възрастна жена и навикнала бех да си гледам къщата и децата си, ех, ама сè ми се свидеше и за свекърва ми, научила бех се с нея. Каква Дина зафана още по-често да повлазва у нас да ме пораздума и да ме понагоди за това, за онова. Както по-рано свекърва ми се грижеше за нея и я нагаждаше и за всичко тя до нея се допитваше, така сега пък тя се грижеше за мен, съветваше ме за едно, за друго и аз за всичко до нея се допитвах. И по-рано аз си я обичах и дружих с нея, а пък откак се помина свекърва ми, още повече я обикнах и се прилепих до нея, имах я като най-ближна роднина, като по-стара сестра.

Тогава аз често пъти според празник, кога дядо ви Богдан беше нейде на път,

обичах да пойда у какини Динини — на седянка го речи, на госте го речи, или по-добре, на сладки приказки. И колко хубаво прекарвахме тогава тие вечери! Личо нали ви разправи за тях... Приказвахме си сè за Бож̀ работи, за свети праведници и мъченици. Неда ще ни прочете от Александрията или от някое житие. И т̀й сладко, т̀й леко ми ставаше на душата! Дето го каза Личо, че тяхната соба приличала на манастирска килия, право е. И като се приберех през ноцта дома, аз сяках, че не на̀госте с̀м била, ами чегато на манастир с̀м ходила.

Кога заболя Цонка, Неда престана да се стяга в празник и да излази на хорото, както правеше по-напред. А като стана смъртта, не можеше вече и дума да става за излазене — нали трябваше да я жалее. Кога се помина време, като зафана и Койчо пак да отива на хорото, можеше и Неда пак да вземе да се стяга и да поизлазва и тя, както правеше по-напред. Ала не искаше. «Нека оценок да си пожалея Цонка. Че тя нали ми бе едничка сестрица!» Така се отдумваше, като ѝ поречехме да се стегне и да поизлезе и тя. Ала това беше само за очи. А ней токо ѝ се не щеше вече да се пременува и кити. И когато Цонки отредиха и годината, тя сè пак се отфр̀гаше и не искаше да излиза. Кака Дина я не закачаше. Мен само поречеше да я подкана. Веднаж, като ѝ подумах за това, тя токо взе, та си изказа, щото ѝ бе на с̀рцето.

— Защо да се преправям, како Злато? Защо да се л̀жа, като че и аз се момувам. Не види ли се, че с̀м половин чивяк. Ех, так̀ва ми е била с̀дбата. Аз се не оплаквам, не искам да хула Бога. Той ме е обичал, та ми е дал тая нужда.

Неда говореше тихо, с̀с зад̀лбочен поглед. Тя изглеждаше спокойна. Ала без да го иска, очите ѝ се беха нап̀лниле с влага.

Аз се опитах да я пораздумам.

— Първица ли е — рекох — да б̀де чивяк с някоя нужда? Кой не е нящо кедерлия? Твоя кедер не е дип голям. Някои моми са с по-големи нужди, па им излезе к̀смет, та се и задомат. Може и теб, како, да излезе к̀смет. Та недей се така затваря в к̀щи, ами изляз и ти, та си посветувай.

— Ех, како Злато, вида те, че искаш да ме утешиш. Благодаря ти за това. Ама аз не с̀м дете, аз си познавам хала. К̀смет и светуване, викаш. Моя к̀смет и мойто светуване — знам ги аз. Мен ми се пише да си гледам мама и да служа Богу. Бог ми е дал един кр̀ст и аз ще го носа, како Злато, с̀с смирение и с благодарност ще го носа.

Аз останах зачудена от тие умни приказки. Тя говореше с̀що като майка си. Думите за кр̀ста Божи тя бе взела от нея. След това вече не повторих да ѝ подумам за так̀во нящо.

И подкара си тя живота без светуване, примирена с̀с својта с̀дба. В празник ще иде заранта в черкова с майка си. След черкова, като обядват, ще вземе книжка да почете нящо майци си — най-често от Евангелието или за някой светия. След пладне ще си понареди нящо из к̀щи, ще полее градинката или ще поплеви из нея и надвечер чак, ако майка ѝ поиде нейде, тя ще излезе и ще поседне пред вратника при другите жени от махалата.

Ала случи се веднаж, та насмалко като че и тя щеше да се годи. Обади ѝ се един к̀смет. И тя така радостно го посрещнала, че майка щ... За чудене бе това нящо. Ти, Личо, тогава бе вече в София на учение, та не знаеш тая работа... Цяла приказка е тя.

Една з̀ран — някой мал̀к празник бе тоя ден — како Дина бе ходила в черкова. На връщане поотби се и у нас, както често се отбиваше. Преди два-три деня на едно от децата нящо бе се слошило. Тогава тя доде да го повиди и ме нареди как да полекувам

болното. Сега — рекла да повлезе, та да види какво е сторило детето. То му бе вече минало. Заразпитва ме тя дали съм направила, каквото тя ми заръча, и дали от това му е минало. Пита ме за детето, ала гледам я — нящо друго ѝ на устата, нящо друго иска да каже. Като видя детето, че е оздравело, додража ѝ и взе да се смее. Ала тя и преди това още бе весела и очите ѝ беха си засмени. И седеше тъй някак си, като че я не сдържа и като че иска сè нящо друго да каже. «Трябва да е станало нящо у тях» — си рекох. Па като я гледах така радостна «Не ще да е лошо нящо» — си помислих. И таман да зина да я запитам, тя токо зафана малко тъй шеговито:

— Знаеш ли, невясто Богданице, че у нас дохожда годежница?

— Годежница ли? — запитах я.

— Годежница дохожда за Неда, за наша Неда — поясни тя.

Аз останах зачудена и не знаех тоя час какво да ѝ рече. Истина, по-рано и аз самата подфърлях Неда, че може и ней да ѝ излезе късмет, та да се не отказва от момуване и светуване. Ала казвах го това повече да я утеша и раздумам. Защото дип ми се не вярваше, че може и това да стане. А сега пък, като се беше вече оттеглила тя от света и се бе затворила в къщи, па като се беха префърлили и годинки повече — нали бе станала на средня възраст жена, — сега вече още по-малко можех да допусна такава нящо. И изведнаж сега — годежница дохождала!

— Теб ти е чудно, нали, невясто Богданице? — подзе пак кака Дина, като видя, че аз я гледах някак смаяна, без да ѝ продумам. — И аз така се зачудих и не вярваше ми се, ама на, и това ни доде, и тая чест ни изпрати дядо Господ.

— Ех, добре, добре, како Дино — рекох, като се посъвзех. — Па какво? Има ли нящо радост?

— Истинска радост — нящо дума да е дадена — нема, ала радостта е само това, че и у нас доде годежница. Ти да видиш Неда колко се зарадва!

— Ами как така? — запитах аз, като не можех да разбера каква е била тая работа, дето нищо не е станало, а пък Неда толкова се зарадвала.

— То бе нящо такава, невясто Богданице, дето не е било другаде. Слушай да ти разправа.

Аз изпратих децата в собата и ги нагодих да си хапнат нящо, турнах в мангала джезвето да варна кафенце, па седнах край кака Дина и се приготвих да я слушам. Тя зафана изпърво тихо и спокойно, па колкото по-нататък отиваше, толкова повече се унасяше в своя разказ.

... Оня ден, привечер, като довлачвала вълната, дето я била сложила пред дарака, токо дошло едно момиче, унука на Стаменица Пожарката. «Прати ме баба — рекло то, — да те викна да додеш у нас, че една жена те търси.»

«Коя ли ще е тая жена и защо ли ще да ме търси» — си помислила тя. Па като довършила влаченето, станала, та отишла.

Влази в къщи у Стаменичини, гледа, Стаменица седи пред огъня, а в буджака седнала Мария Кадийката, оная от средня махала, дето върти търговия като мъж и сè със селячене и селяченки се разправа. Тя ѝ е нящо рода по дядо Стамен.

Стаменица скокнала, посрещнала я и сложила ѝ възглавница край огъня.

— Подирих те, невясто Герговице, че калина Мария е дошла сега и иска нящо да те попита... — рекла някак със стеснение Стаменица.

«Та тя ли е била, дето ме търси за нящо?» — си каза на ума кака Дина.

— Рекох, како Герговице, да те попитам за една работа — поела дума Кадийката. — Тя е малко оно, тая работа, малко такъва, знаеш, дето трябва по-напред отдалеч да се попита и разбере, па тогава да доде чивяк и в къщи. Затова те повиках тук.

— Е, че кажи да видим каква е тая работа? — запитала кака Дина, като сè още не могла да се сети защо ще да е това дирене.

— За Неда ваша, како Герговице — отсекала тя изведнаж.

— За Неда ли? — запитала како Дина изненадана.

И тя взела и разправила ѝ каква била работата. Един неин познайник от някое село, с когото тя търгувала, останал бил вдовец. И дошъл сега при нея да му намери тя добра домакиня от нашето градче. Бил добър и заможен чивяк, имал хубав имот и въртял голяма търговия. Искал да си вземе жена от града, та да е разумна и събудена, да може да му отгледа добре децата — останале му биле две дядца — и да му уреди хубаво къщата. Дошъл при нея и я замолил тя да му намери такъва домовница. Каил бил и вдовица да е, и възрастна мома да бъде. Друго не щял да гледа, само да е разумна и добра. Като мислила тя и прекарвала през ума си коя би била ербап за него, дошло ѝ на ума и за тяхна Неда. Тя е возрастничка, ама инак е таман, каквато той иска.

— Добре си се сетила за нас, сестро — рекла ѝ како Дина, — ама Неда нали е малко таква, знаеш... — «Нали е в нужда» — щяла да рече, ала тя я прекъснала:

— Знам, знам, како Герговице. Ех, малко понакуцва, ама нищо от това. Аз му разправих за нея всичко, за нейния разум, за нейния мурафет, за нейното добро сърце. Па му споменах и за нуждата ѝ. «Нищо от това» — вика. Показах му я она ден, кога се връщаше от фурната. Харесва я, кабули я и такъва, щом като му я нафалих. Та рекох сега да те попитам, како Герговице, какво ще речеш ти за тая работа. И ако си съгласна, да направим тогава, каквото му е реда.

Како Дина се позамислила... Чивяка може и да е добър. Ех, вдовец е истина, ама тя, както е попрекарала, други не може и да се чака. Па и както бил добър... Ала не е работата за него, ами за нея — тя като е на тоя ред. Той я приемал истина и такъва, ама тя дали ще кайдише да иде под венчило. Е че тя си се е примирила с нуждата и с тоя живот и не дава и да ѝ се спомене за нящо таква. А пък да вземе сега да откаже — знае ли я? — може би пък, като ѝ се обажда късмет, да не иска да го отфърли, може би да ѝ се ще и тя като всички хора да види венчило... И тя се двоумила какво да ѝ отговори.

— Какво ще кажеш, како Герговице? — попитала пак Кадийката, като видяла, че тя се не обажда.

— Ех, Марийо, какво да ти кажа? Мен ако питаш — не сме дип за такъва работа. Пък ти като го одобряваш — знам ли? Ама трябва сè да похората и с Неда. Без нея нищо не мога да ти кажа.

— Така, така — намесила се и Стаменица. — Тя хубаво се е сетила калина Мария за ваша Неда. Ама трябва по-напред и с момичето да си прехоратите. Тя тая работа токо-тъй изведнаж не става.

— Е, добре — додала и Мария. — Ние ще почакаме. Поприказвайте си довечера с Неда, па заран да ми сториш хабер. Ако е съгласна и тя, тогава ще дода у вас, та хубаво да уговорим работата.

— На како Стаменица пак ще обада, нали? — рекла тя. — На други хора нема защо да разправяме.

Излязла си от Стаменичини някак като замаяна. Едно никакво ѝ било, ем като че ѝ драго, ем пък и загрижена. И чуди се как ще обади Неди за тая работа. И какво ли ще рече тя, като ѝ обади: дали ще ѝ се разсърди, че е отишла да се разправя за такива неща, или пък... знае ли?

Дошла си дома. Неда била стъкнала огъня, закачила била на веригата менче с вода, па седнала край огнището да реже лук и мерудия.

— Прибра ли се, мамо? — запитва я тя весело и безгрижно. — Аз турнах да клокна вода, па не знам чорбица ли да варна, или нящо да опръжна.

— Да нарежем и малко чужчици, та да опръжим кашлица — отвърнала како Дина и вляла за нящо в собата гледала малко да се попромине.

Като изляла пак, Неда била принела две-три чушки и един патладжан и взела била

да ги реже.

— Ами защо те дириха от Стаменичини, мамо?

— Ех, дирили ме за нещо — зафанала тя със стиснато сърце. — Мария Кадийката дошла да ме пита...

— Че за какво има да те пита Мария Кадийката?

— За тебе нещо пита — смънкала тя.

— За мене ли? Какво за мене? — запитала малко позачудена Неда. — Да не е нещо за шив?

— Не е за шив, ами... Не знам как да ти кажа...

— Е че кажи де, какво друго има да пита за мене?

И така Дина взела и някак със стеснение ѝ разправила накъсо за чивяка, дето е дошъл от еди-кое си село при Кадийката да му намери тя домакиня, и че Кадийката пита дали би пристанала тя за него.

— Ама за мене ли дума това Кадийката, мамо? — запитала Неда, като оставила чушката и ножа и я загледала едно чудно.

Тя помислила, че Неда ѝ се сърди, задето са намесиле и нея в тая работа, та станала пишман, че още там не е отказала на жената.

— Ех, немала си работа Кадийката — зафанала някак гузно така Дина. — Като питал чивяка коя ли би била добра за него, тя взела, та му казала и зарад тебе. Нали я знаеш каква си е тя малко бързорека.

— Ами той какво ѝ рекъл, мамо? — попитала Неда и я гледала сè така като занесена.

— Какво рекъл ли? Като му приказала за тебе, чивяка се съгласил — продължавала така Дина да разправя без сърце. — И зарад това ме вика...

— Ама истина ли е това, мамо? — пита тя и седи сè така като замаяна, а очите ѝ светят някак чудно.

— Истина е ами, нема̀ ще ме лъже жената. Нали ти казвам... Ами ти защо ме гледаш така? — запитала я пък така Дина.

— Та той се съгласил и тя иска да знае какво ще речем, нали? Ех, сполай ти Божичко и света Богородице, че и за мен са се сетиле хората! — казала тя, като вдигнала поглед нагоре и се прекръстила. Очите ѝ пак така светиле, ала личало си вече, че светат от радост.

«Виж ти, колко драго ѝ стана — помислила така Дина. — Иди ѝ се надявай, че така ще се зарадва. Добре пък, че не отказах на жената.»

— Ами какъв бил чивяка, мамо? — запитва тя малко по-спокойно, като взела ножа и зафанала уж да реже патладжана.

Кака Дина ѝ разправила, каквото ѝ била казала жената. Тя с такъво внимание я слушала и така унесено, че ножа ѝ паднал от ръката и тя наместо ножа била взела лъжицата, с която бъркала гозбата.

— Ами ти какво каза на така Мария? — прекъснала я изведнаж Неда.

— Ех, какво ще ѝ кажа? Мога ли аз без тебе да ѝ кажа това или онова? Рекох ѝ да си поговорим с тебе, па ако се съгласим, ще ѝ сторим хабер да доде у нас.

— Добре си ѝ казала, мамо. Много добре си сторила, че не си ѝ отрекла. Их, да знаеш, колко ми е драго сега!

— Ами ти какво ще речеш, Недо? — пита я така Дина като на шега. И тръпне да чуе що ли ще каже тя. От нейната радост тя вече се сяща какво ще отговори, ала сè още не била уверена.

— Аз мисла, мамо — зафанала тя по-спокойно, — да сториш хабер на така Мария да пододе у нас. Щом ни е обичала жената, та се е сетила за нас и пофалила ме е пред чивяка, нека доде. И да я посрещнем хубаво. Тя нали ще бъде като годежница, мамо?

Нека я посрещнем и да ѝ се отсраим, както прилича на годежница. Па ще се разговорим с нея и ще ѝ кажем, каквото трябва.

Така ѝ казала. И така Дина разбрала, че тя е съгласна. Нея изпърво, когато още по радостта ѝ познала, че тя ще пристане, това ѝ се видяло чудно. По-рано тя не можела и да си допусне такъва мисъл. По-отпосле радостта Недина префанала и нея. «Тя, клетата, без да се изказва, е копняла и жадувала за такова нящо — помислила си така Дина. — И сега, като се обажда късмет, виж колко се зарадва. Щомто е така, нека пък да се изпълни желанието ѝ, нека и тя види венчило и мъж. Такава е била, види се, волята Божия.» И примирена с тая мисъл, взела и тя да се радва зарад Неда.

Пригответе гозбица, па седнале воз огъня да повечерят. Взеле уж за друго да приказват, ала Неда я не сдържа и сè токо ще вземе да запита още нящо за Кадийката и за чивяка. Не ѝ се дип и яде. Па и како Дини малко ѝ се ядело.

Като вдигнале паралията, така Дина — рекла, дорде примете Неда и дорде измие съдовете, да припне до Стаменичини да ѝ обади.

— Иди, иди, мамо — настояла и Неда. — Нека сторят хабер како Марии да пододе заран.

Тропнала на вратника. Изляла Стаменица и казала ѝ.

— Пристая ли Неда? — пита тя някак зарадвана.

— Ех, нали иска да доде, то се види, пристая — отвърнала тя.

— Разумна е тя. Хубаво е намислила. Нека, нека. Аз заран ще прата хабер Марии.

Вечерта поседяле още малко, па си легнале. Нали според сряда се не седянкува. Неда до лягането си била сè така весела и разположена. Кака Дина очаквала, че в леглото тя ще се разтрупнe, ще я налегнат мисли и не ще може да заспи — лесно ли е да се преклони глава на такъво нящо, дето цял живот ще се вържеш. Ала колко зачудена останала, като видяла, че щом легнала, и след малко си запухкала като дете... «Каквато си е добродушна — помислила си така Дина, — тя си вярва, че само добро я чака, та на сърцето ѝ е леко и душата ѝ е спокойна...» А така Дина не могла да заспи. Обръща се ту на една, ту на друга страна, а сън ѝ не иде. Унесла се в мисли за тая работа, дето така нечакано дошла. Изпърво мислите ѝ биле радостни, както биле радостни и приказките на Неда... Ще се настани и тя, ще си добие домовник, свой дом и своя къща ще си има, ще бъде охолна... Па взело пък да ѝ дохожда и милост за нея... Как ще се разделят, като са се толкова научиле една с друга и една без друга не могат, и колко ли мъчно ще ѝ бъде без нея. Тя, самата така Дина, като ще си бъде тук, по-лесно ще свикне — ще се разговаря с Койчо, с невестата, ще се записва с унучетата. Ами Неда там сама как ли ще прекарва и какво ли ще прави? ... И като взела да мисли така, зафанала полека-лека да ѝ се види цялата тая работа няхубава. И не само зарад това, дето ще бъде там самичка, в чуждо място, и ще ѝ се свиди за дома, ами и инак. Като е тя с тая нужда, мисли си, пък той бил там заможен чивяк, не щат ли да вземат някои хора да му се присмиват, че е взел такъва жена, или пък да го надсторват срещу нея. Па и дядо като има, не ще ли зафанат да се вгледват в куцането ѝ, па и да ѝ се подиграват. Тя е кротка и разумна истина, тя ще ги обича и тие ще я почитат, ако са добрички. Ами ако са някои разгалени, па и завистници от махалата ако се намерат да ги подкустрот срещу нея. Всичко може да се случи. И тогава какъв ще да е нейния живот! ... Така се размислила и разтрупала така Дина и до някое си време не могла очи да склопи... «Не, лоша ще бъде тая работа!» — си рекла тя и намислила, щом стане заранта, да вземе да раздума Неда. Идело ѝ да вземе дори още сега, през ношта, да я разбуди и да ѝ разправи, каквото ѝ минувало през ума. Па като я слушала, че сладко си спи, — рекла да я не буди.

Много късно, чак след петли, я унесъл сън и затова заранта се била поуспала. Кога се събудила, гледа — Неда се е разсътала: мете, чисти, треби из къщи и нарядда,

сякаш че е някой празник. Като раздигала алищата, взела, та постлала хубавата черга, дето я постилаше само на добър ден, и наредила новите възглавници. Изляла каква Дина до вѣнка, гледа — и там разтребено и изчистено всичко, отвода напрѣскала и измела, измела и пезулчето, и пѣтеката в градинчето измела, изполяла и цветята. Каква Дина се зачудила кога е станала и кога е извършила всички тие работи.

— Защо пѣк толкова си изшѣтала! — натякнала ѝ тя, уж като на шега.

— Ами нали годежница ще посрящаме? — отвѣща ѝ Неда шепнешком, засмяна пак и със светнале от радост очи.

— Не знам, ама дали не прибѣрзахме с тая работа? — зафанала някак издалеч каква Дина, кога седнала тя над чекрѣка, а пѣк Неда над шива. — Ти така лесно се съгласи и толкова ти е драго, ама дали не ще да сбѣркаме. Аз го мислих много ноѣска и чини ми се, че не е дип такава...

— Ама ти да не мислиш, мамо, че аз ще взема да се ожена за тоя чивяк? — прекѣснала я Неда, като спряла да шие и я загледала малко позачудена.

— Ами нали поиска да сторим хабер на Кадийката да доде? — зачудено подфанала каква Дина. — Па и това, дето ти е драго, аз сякам, че ти...

— Сякаш, че съм пристанала, нали? — прекѣснала я пак Неда засмяна. — Пуста мамо! Ами че мен ми е драго само затова, дето някой чивяк и мен е харесал и праща да ме иска. Затова се толкова радвам. А то аз си знам хала — не съм дете я? — знам си, че аз не съм за женене. Само да ми мине жѣда сега, затова рекох да доде.

— Така ли си го мислила ти? — казала каква Дина, изненадана от тие нейни думи. — Ами оти ми не разправи още снощи? Аз си помислих... Ех, то можеше и това да стане. Че какво ти е теб? Дип малко. И както си иначе уредна, ще можеш и ти да си наредиш дом и къща и да се отстрамиш на домовник... Ами като е вдовец чивяка и с дяца, па и далеч оттука, в друго село, може, думам си, да стане напoкон няѣо лоѣо. Затова рекох така... Па и както сме си се научиле двете и живеем си хубавко, ех, и така ще си прекараме само здраве да ни дава дядо Господ... А сега, както го думаш, ех, нека пѣк да ти мине и жѣда. Само че... не знам, ама като че ще е малко нечинливо, дето сторихме хабер на жената да доде. Ще седи, чегато ще я излѣжем.

— Ти не бери грижа за това, мамо — отвѣрнала Неда. — Тя като доде, аз знам какво ще ѝ кажа, намислила съм го всичкото. И ще видиш, че тя не само не ще да ни се разсърди, ами ще остане много благодарна. — Неда говорила това спокойно и с една увереност.

Успокоила се и каква Дина. Ней ѝ олекнало, много ѝ олекнало, дето работата не излази така, както си я мислела.

До пладне Кадийката не дошла. Неда била сѣ нащрек. Тропне се няѣо — тя токо скокне. И очите ѝ сѣ към вратата. Ала не дошла. Залисана е била, види се, с някаква работа, — рекла си каква Дина. Надвечер ще доде.

За пладне, като похапнале, Неда взела отново, та напрѣскала и измела навсякъде. Пречистила и нагодила още по-хубаво и в собата. Па отишла в килира и постегнала се и тя. Облякла си по-чистия сукман, дето го облачи за в черкова, отгоре си турила моравото джамфезено елече, опасала си новото шалче, ѣо ѝ го донела от София леля ѝ Гина, забрадила зехтинѣвата кърпа, дето ѝ я бе купила майка ѝ за Велиден...

— Рекох да се поприготва като за пред годежница, мамо — дума тя малко засмяна, като искала сякаш да се оправдае, задето се е така подокарала.

— Добре си сторила — успокоява я каква Дина.

По едно време повляла за няѣо невястата.

— Какво така сте изнаредиле като никога? — запитала тя малко зачудена.

— Една гостенка ще ни доде — отвѣрнала каква Дина. — Ако щеше да бѣде истински годеж — поясни тя, — щехме и ней да обадим, и Койчо щехме да повикаме.

А пък така нали е...

— Като попревали деня — разправя каква Дина, — токо се тропна вънка на вратата. Тя ще е, рекох си. Неда скокна бързо, поразтреби завчас едно-друго, па излезе до вънка. Слушам нейния глас, на Кадийката. И Неда я посряща, и кани я. Влезе тя в собата. Посрещнах я и аз. Неда ѝ сложи възглавница до прозореца.

— Рекох, како Герговице, да дода да ви повида — вика тя, като че ли тъй си е подошла. — Одавна не съм дохождала у вас.

— Добре си сторила, че си се сетила да ни пододеш — думам аз и седнах край нея.

— Много ти благодарим, како Марийо, дето си ни сайдисала — дума ѝ Неда. Па както си е приказката, като зафана да я разпитва и за едно, и за друго — Мария остана зачудена.

Неда излезе в къщи да вари кафенце.

— Много разумно чедо — вика ми полека Мария. — Аз си я знаех от по-напред, че е такава, ама сега още повече ми харесва. Таман като за тоя чивяк. — Радостна е Мария, защото си мисли, че работата е наред. Аз се стеснявам и не смея нищо да ѝ кажа. «Как ли ще се оправи тая забъркана работа, та да не разсърдим жената?» — си мисла и седа като на тръне.

Влезе Неда, па извади из раклата палурчето с ракия и сипа в чашка, та почерпи гостенката. Тя благославя и сѐ към там завърта приказката.

Внесе напокон и кафето. Като го изпихме, Неда прибра и изнесе чашките, па влезе, та седна и тя по-спокойно малко настрана. «Сега ще трябва да разкрие това, дето го е намислила. Какво ли ще излезе?» — думам си аз и тръпна от стеснение. А тя, свободно и без да се стеснява, токо зафана направо.

— Е, сега, како Марийо, а кажи си приказката! — Тя го подзе така, като че думата не е за нея, ами за други някого.

— Ех, каки, вие я знаете — отвърна Мария. — Нали разправих аз майци ти?

— Разправила си ѝ ти, знам, ама искам сега и аз да го чуя.

— Това е, каки — продължи тя след късичко двоумене. — Аз те обичам тебе, че си разумна и икрамджийка. И като ме попита чивяка, аз намерих, че ти си най-мунасъп за него... — И зафана тя да разправя изтънко пак всичко, каквото и мен бе разправила по-предната вечер: и за чивяка какъв бил добър и заможен и как искал да си вземе разумна домовница, и тя какво му била казала за нея, и как той я бил харесал и се съгласил.

— Слушай сега, како Марийо — зафана Неда, след като жената изприказа всичко. Мен сякаш мраве ме полазиха: как ли ще го изкара сега? — Аз ти съм много благодарна, не мога да ти изкажа колко съм благодарна, дето ти е дошло на ума за мене и така си ме пофалила пред чивяка. А и на тоя добър чивяк съм много благодарна, дето е възприел да ме поиска. И защото си ми направила такъва голяма добрина и такъва чест, аз искам сега да ти прикажа всичко, каквото си е, да ти прикажа като на по-голяма сестра.

Мен взе да се посгрива сърцето, като я слушах как умно подфана.

— Ти гледаш, како Марийо, и за мое добро, па гледаш и за доброто на чивяка. Че той нали отнейде си е дошъл да те потърси и доверил ти се е? А аз ще ти кажа правичката, сестро, че тоя добър чивяк не ще да сполучи с мене и ако ме вземе, не ще да ти е благодарен напокон...

Мария взе да я гледа някак зачудено и зина да ѝ отвърне. Ала Неда я не остави.

— Чакай да си изкажа думата, како Марийо — продължи тя сѐ тъй спокойно. — Ти ме знаеш на кой ред съм, нали? Аз съм, то се каже, половин чивяк.

— У-у, не думай така, каки — прекъсна я Мария. — Ти си си чивяк, като всички

хора. Малка нуждица имаш, ама нищо от това. Колко хора има с по-големи нужди! Инак нали си здрава и с такъв разум те е надарил Господ. Като слушам сега твоите мъдри хорати, мисла си пак: таман, каквато оня чивяк търси. Той знае за твоята нуждица и приема те на радо сърце. И много ще бъде благодарен...

— Мен ми е драго, како Марийо, че така мислиш за мене и че оня чивяк ме приема, каквато съм, ама слушай да се доизкажа. Да речем, че ме вземе, ех, ще у чина икрам, ще му гледам децата, ще му нареди къщата, ще му посрящам госте. Ами само дома ли ще седа затворена? Нали ще трябва и той като всички мъже да поведе жена и да иде тук и там по госте и жената нали ще трябва да поведе дечицата му? Ами като тръгна аз с него или с децата на тоя ред, нали ще вземат някои отстрана да му се присмиват. Па ще се намерат лоши хора, дете ще вземат и в очите му да го бодат и увряжат. А някои завистчийки ще вземат и децата му да надсторват, та, токо виж, че и тие взеле да му натякват. И колкото и да е добър и разумен — днеска така, заран така — не ще и да сети как ще вземе да се ядосва, да се измъчва, да се разкайва. За мен си не искам да казвам какво ще ми бъде, ами нему какво ще да е от всичко това!

Аз останах да се чуда как така и тя повтаря същите неща, които и мен минаха през ума оная ноц, когато не можех да заспа.

— Чивяка ми е направил чест, та се е съгласил да ме поиска — продължаваше Неда, като гледаше гостенката с ясен и спокоен поглед. — И защото ми е направил такава чест, аз му съм много благодарна и не желая да му стора зло, не искам напokon да се окайва.

— Недей хорати така мари, Недо. Той не е такъв чивяк — пое думата Мария, ала с един по-мек глас. Личеше, че и тя вече толкова не настоява.

— Аз хоратà това, щото е право, како Марийо. Ти си направила голям себап за мене. Аз те много почитам. И затова рекох мами да ти стори хабер да пододеш, та и да ти поблагодара за тоя себап, па и да ти разправа всичко, както си е, та да не останеш под някакво съмнение. Аз се не отказвам зарад това, че някаква махана намирам на чивяка. Той е много добър и с добро сърце е. Ако е за мен само, аз белким бих и пристанала. Защо да го крия — и мен се иска да вида венчило и да се сподоба с мъж. А тоя такъв харен чивяк, па и заможен, па, види се, че е и разумен. Нищо, че е вдовец и че има дяда. Аз и децата му бих гледала хубаво. Та за мен само ако е, аз бих може би и приела. Ами за него повече мисла, — мисла че напokon той не ще бъде честит и доволен с мене. И защото съм му много благодарна, и защото му желая доброто, затова — нека си намери здрава жена, каквато му се пада. И давно му се случи такава, каквато той иска, та да бъде честит и доволен. Не е ли така, како Марийо?

— Ех, каки, то аз друго мислех и за друго додох тук — подфана гостенката, вече ептен омекнала. — Ама сега, щом така казваш, нема какво да ти се отвърне. Ти си много разумна и имаш златно сърце, затова така приказваш. Друга да е на твойто място...

— Това е и по Бога, Марийо — намесих се и аз. — Нали той иска да казваме всякога правото и никому да не желаем лошото, нито на приятел, нито и на неприятел.

— Ех, знам аз, вие сте набожни хора, како Герговице — отвърна тя. — И познавате какво е угодно Богу и какво Му не е угодно.

— Па ти прощавай, како Марийо, и недей да ни се сърдиш, задето такава... — подфана пак Неда.

— Нема нищо, каки. Ех, не биде така, както го мислех, ама аз съм много задоволена от вашето посрящане и от твоите мъдри приказки — каза гостенката, като стана.

— Мен пък да знаеш колко ми е драго, како Марийо! Много ми се искаше да ни пододеш и да ни пододеш така... — как да го реча? — като годежница. Че това веднаж става в живота ми. И като ни стори тая чест, та пододе, мен ми стана така хубаво на

сърцето, така хубаво! ... Никога, како Марийо, нема да ти заборава това добро. Дорде съм жива, ще ти съм благодарна. Като сестра ще те имам отсега нататък. — Неда говореше това със светнале от радост очи.

Аз останах зачудена от тие ѝ приказки. Самичек дядо Господ сякаш я научи какво да говори. И жената, наместо да се разсърди или да ѝ бъде нящо криво, остана много задоволена и си отиде благодарна. И като я изпрашах сама до вратника:

— Благатка с това чедо, како Герговице! — пришушна ми тя на ухото.

Така изкарахме тая работа с годежницата, невясто Богданице! — завърши како Дина. — И сега Неда е толкова радостна и толкова весела, чегато наистина се е годила. Аз изпърво си виках: «Отде се взе пустата Кадийка, та забърка тая работа и развреди сърцето на чедото ми?» А сега си думам: «Господ да ѝ дава живот и здраве на тая жена, че се е сетила за нас и ни донесе в къщи такъва радост и такъво добро.»

Како Герговица стана и взе да се тюхка, че се е заплеснала и като никога толкова се е забавила. Ала макар на думи и да се ядосва, личеше си, че ней е хубаво и леко на душата, като си изказа пред мен страховете и радостта.

ГЛАВА ПЕТА

Минале беха се някоя и друга година. По едно време на Парлапановия Спиру, дето е нящо голям чиновник в Пловдив — нали знаете, — помина се жена му и остале му три-четири дядца сирачета. Рекъл да вземе от наше село — от нашия градец, да го речем — някоя роднина, та да му погледа тя децата и къщата, дорде види как ще се нареди. И пратил писмо на майка си да подири такъва жена, дето би могла да му пойме тая грижа.

Майка му, като помислила, дошло ѝ на ум за какината Динина Неда. Како Дина им се пада нящо роднина. Сметнала тя, че Неда, макар да е малко с кусур в крака, ала инак е добра и разумна, та ще може да свърши тая работа. Писала Спиру — той се съгласил. И дошла, та обадила за това каки Дини и Неди.

Како Дина се замислила. Видяло ѝ се, че ще е добро това нящо. Трябва да се пристои Спиру, като е изпаднал в такава злочестина. А Неда би могла да му погледа децата — тя обича дядца: и каквато е уредна, и къщата ще му нареди, както трябва. И Неди като че се искало да иде. Само че това пак — нуждата ѝ ... И како Дина не дала дума веднага, ами — рекла да си помислат малко.

Доде и при мен да си преговори и да се подопита. Разправи ми всичкото, разправи ми и каква мисъл я бори.

... От една страна, го намира за добро да иде, като я вика бае ѝ Спиру. И нему ще послужи, и свят ще повиди, ха и по-добър живот ще поживее. Че виж тук работата ѝ с шива нали е намаляла, па и за предивото вече по-слабо плащат, та малко оскудничко живеят. Ех, поминуват си пак — тя не натяква на Бога, — хубаво си живеят, ама за нея нали мисли: там си ще е по-хубаво и по-охолно. Малко ли се е натеглила тука? Нека да види и по-добър живот.

— Ами пусни я, нека иде — рекох аз. — И на Спиру ще хубаво да послужи, па и за нея, както и ти го думаш, ще бъде добре.

— Така е истина, добре ще да е, ама, от друга страна, може и да не е дип добре — продължи загрижено како Дина. — Като е тя на тоя ред, може някой там да вземат да ѝ се присмиват, може и децата — кой ги знае дали не са разгалени, — може и тие да вземат нящо да ѝ уврждат сърцето. Па и в оня чужди град като е, нема пред кого да си изкаже болката — и токо виж, че ѝ станало нящо...

— Ех мари, како Дино, може и да се не случи таква нящо — взех да я уговарям аз. — Тя е добричка, ще я обикнат и дядца, и всички хора. Па и Спиру нали е насреща. А таква хубаво нящо бива ли да го изпуснете.

— Не бива истина да изпуснем този хубав случай, ама сè ми е мисъл за Неда: страх ме е сè да ѝ не стане нящо. Па и друго да ти кажа, сестро. У роднина ще да бъде, децата му ще гледа като свой чивяк, ама сè ще да е като слугиня. А мен хич ми се не ще да иде пак като слугиня на чужди врати. Кога бе малка, нали я дадох и нали оттам ѝ доде нуждата. Сега сè ме е страх да ѝ не стане пак нящо. Нали съм напарена... Знаеш ли, невясто Богданице, какво го мисла? Да не изпуснем този добър случай, па и Неда да се запази и да си бъде спокойничка тук — мисла го да взема аз да ида у Спирови.

— Ти ли? — запитах аз зачудена. — Ами на тая възраст както си, за тебе ли е да идеш тепърва на чужди врати и да бъдеш, дето го казваш, като слугиня?

— Ех, невясто Богданице, аз, слава Богу, съм здрава и можа си още, всичко можа да върша. От работа не се боя. Ще му гледам децата на Спиро както съм отгледала моите сирачета, и неговите ще погледам, — ще му реда и къщата и ще върша всичко, що трябва. Па и инак — да ми речат някои нящо, децата да ми натякнат — мен ми нищо, мойто не е като на Неда, дето да ѝ остане хатър. А пък хака, дето ще ми даде Спиро, ще го пращам Неди. Тя, като си остане тук, ще си гледа пак работицата и като си припомага с това, дето ще ѝ го пращам, ще си живее и тя по-хубавко. Самичка ще бъде наистина, ама спокойна ще си бъде, никой нема да ѝ увряжда сърцето. Па и байкови ѝ нали са в двора, па и ти сè ще я нагледваш и раздумваш, та нема и да сети самотията, дорде се върна. Така го мисла, невясто Богданице, че ще е най-добро. Ти какво ще кажеш, сестро?

— Какво мога да ти кажа, како Дино — отвърнах ѝ аз. — Ти си разумна жена. Щом така си го намислила, и щом се наимаеш на тая работа, и така ще бъде добро, за Неда ще бъде така най-добро. А и Спиро, вярвам, на радо сърце ще приеме ти да заместиш Неда. Нека дядо Господ да ти дава здраве...

Каквото каза пред мен така Дина, това и направи. Преговориле го и дома. Неди се искало тя да иде, ала отстъпила пред думите на майка си. Обадила така Дина на Спировата майка. Тя се съгласила. Писале и Спиру. И той го приел. Койчо, като му казал за това така Дина, понамръщил се малко — видяло му се и нему, че не е дип редно то. Ала като му поразправила тя повечко, съгласил се и той. И след една неделя изпратихме я така Дина за Пловдив.

На всички ни остана криво без нея. Как бехме се научиле с тая добра жена! Като че махалата ни опустя. Мъчно бе и мене. Ала най-мъчно бе Неди. «Че де останах сираче» — думаше тя с насълзени очи.

Често взе тя да подхожда у нас. А и аз често повлазвах да я разговарям и раздумвам. И полека-лека понавикна на самотния живот. През делничните дни си работи в собата. Като доде празник, по цял ден пише майци си писмо.

И така Дина често ѝ пращаше книга. Тя привъртяла някое от Спировите дядца, та то ѝ писало писъмцата. Като получеше от майка си книга, Неда засияваше от радост. И сè и до нас ще прескокне да ми се пофали и да ми прочете книжката. Каква Дина я утешава с писъмцата си, разправя ѝ как живее там, как гледа децата, как я обичат тие и какво е видяла из града. Па ще вземе да я нарядва какво да прави, кога зеле да си турне, кога сланинка да си купи. Най-напокон ще изреди много здраве и на Койчо, и на невястата, и на всички роднини и комшии. И сè и мен ще прати много здраве — никога ме не заборава.

Всеки месец ѝ пращаше сè и парици по пощата. Всичко, що ѝ давал Спиро, сè Неди го пращаше. И пишеше ѝ да си нагажда, каквото ѝ е потребно, да не бъде за нищо петимна.

Кога идеше някой нашенец в Пловдив, така Дина ще го намери и си ще изпрати нящо армаган Неди — кога филибелишка кърпа, кога хубави чехли: па сè и нящо за ядене — леблебийка, смокинки, кафенце, през зимата ще ѝ прати протокалчета и

лимоне. И заръча ѝ сè и на невестини си да даде, и нам да отделне нящо.

С тие писма и армагане Неда не сящаше самотията. Живота ѝ се пълнеше с радости, които идеха една след друга с всяко ново писмо и всеки армаган.

Не се и забележи как се измина годинката и как и втора взе да преваля.

По едно време кака Дина писа, че Спиро се бил повторно задомил и че щял сега другоаче да си нареди къщата и нея щял скоро да пусне да си иде. Зарадва се много Неда. И всички се зарадвахме и с нетърпение взехме да я очакваме.

Най-после тя си доде. Неда цръкна отдрагост. Драго бе и на всички ни. Напълни се къщата им с радост. И цялата махала чегато се оживи.

И колко армагане надонесе кака Дина! Като че ли се връща от Божигроб. И нам даде от армагана, и на всички от махалата. Ала най-много бе донела Неда — чедо нали е. Па искаше сякаш и повечко да я обрадва, задето се е измъчвала толкова време сама.

Кака Дина не беше се много променила. И сè така си бе разговорна. Като вземеше да разправя как е прекарала у Спирови: какви хубави наредби имало в тяхната къща, какви хора дохождали у тях и какви чудесии видвала в града, та не можеш да ѝ се наслушаш.

Един ден, като разправяше за Спиро какъв бил добър и колко я обичал, пофали ми се, че той, като ѝ бил изплатил всичко, каквото било уговорено, кога да си тръгне, извадил та ѝ дал и четири жълтици. «Много съм доволен от тебе, лельо Дино, че хубаво ми гледа децата — рекъл, — та нà ти тие парици да си ги скриеш да ти се намират.» Тя извади из ковчега едно възле, развърза го и показа ми ги: чисто злато, светат като огън. Па ги върза пак в кърпата и турна възлето на дъното в ковчега.

И заживяха си пак кака Дина и Неда, както и по-напред. Кака Дина се положи над чекръка и по цял ден се не вдига. Неда си пошива пак, само че за нея нема дип много работа. С мъка надвиват на къщния масраф и малко тежичко изкарват поминувката, ала инак живота им е пак спокоен и хубав. Като беха толкова време разделени и тъй си бяха домилеле, сега не можеха сякаш да се нарадват една на друга и да се наприказват.

Случи се, та наскоро някои роднини на кака Дина, там от средня махала, се накалиле да идат на «Свети Йован».

— Знаеш ли какво съм намислила? — весело зафана кака Дина, като ми каза за тие нейни роднини.

— Да идеш и ти с тях на манастира, нали? Много хубаво ще направиш — отвърнах аз, като си помислих, че това е най-редното: ходи, та слугува на хората и измъчила се е там — сега на старо време да повиди и тя светиня и да зарадва душата си.

— Неда ще прата, невясто Богданице, тя да иде с тях на «Свети Йован» — додаде някак уверено и радостно кака Дина. — Аз ходих и видях и свят, и хора. А пък тя ниде не е отишла, нищо не е видяла. Нека иде сега тя, та и хубавите места на Божия угодник да споходи, и свят по-други на повиди. Нека и нейната душа да се возрадва и развесели.

— Ами ти, како Дино? Иди барем и ти с нея, та заедно да повидите ония свети места — рекох аз.

— Ех, невясто Богданице, аз ще си седа дома да варда къщата. Па и кудурет немаме за двете. Тие жълтички, дето ми ги даде Спиро, таман за нея ще стигнат. Като иде, тя ще запише на «Свети Йован» и зарад мене. Па като се върне и като ми разправи какво е видяла — сè едно, като че и аз съм ходила. Нека тя да повиди, нека нейното сърце да се изпълни с радост и с Божò благословение — това ще бъде за мен повече, отколкото сама да ида на манастира.

И зафана кака Дина да стяга Неда и да ѝ приготвува едно-друго за път. Неда е радостна, радостна, дето не може повече да бъде. Ала не по-малко беше драго и каки

Дини.

След няколко деня, като тръгнаха другите хора, тръгна с тях и Неда. Кака Дина ѝ беше натъкмила всичко. Изпратихме я чак до края. Тя бе станала по-мълчалива и малко като позагрижена. Е, зер, за пръв път се отделя от дома и отива на далечен път. Само очите ѝ светеха. Кака Дина я нарядда как да се пази из пътя, там какво да стори — като дете я нарядда, както и инак си я гледаше като дете.

Това бе за Света Богородица. След десетина деня поклонниците се върнаха. Доде си и Неда. С каква радост я посрещна кака Дина! И всички ѝ се радвахме. Надонела бе и тя като майка си много армагане — броеници, кръстета, шампи, малки картинки, па и шекерчета всякакви. Раздаде на всички роднини и на всички в махалата. Даде и нам шампа и на децата по едно кръсте.

Неда от това поклонение като че се бе преобразила. Очите ѝ сякаш изпусчат зари. Лицето ѝ малко поотслабнало от пътя, ала сияе от някаква духовна красота. И как чудно и хубаво разправя!

Повлезех ли у тях, Неда сè ще вземе да разказва било за чудесиите в София, било за това, как са прекарале из пътя, а най-много за манастира. Някой път според празник, поидех у тях нагосте с някое от унчетата, както по-рано ходех с Личо. У тях сè така хубавко и мило и нящо чегато ти гали душата. И като седнем след вечеря под кунустаса, Неда, както по-напред, взимаше да ни чете и разправя от Александрията или от някое друго житие, сега ще вземе житието на свети Йована и ще фане от него да ни чете. Па като прочете малко, токо ще се изправи пред голямата шампа на светеца, дето бе я донела сега от манастира, и ще вземе да показва по нея онова, за което се разправя в житието. Нали на тая шампа е изписан целия живот на свети Йована. И така сладко, така от сè сърце разправя, че ние се унесем да я слушаме. А кака Дина като гледа сяйналото ѝ лице и като слуша одушевеното ѝ разказване, драго ѝ, драго щ! И ней очите светат от радост и благодарност, както свети кандила пред света Богородица.

Хубаво и задоволено си заживяха пак кака Дина и Неда, като се впрегнаха отново и двете на работа. И колкото по-мъчна бе поминувката им и по-оскуден живота им, толкова инак беше по-леко на душите им и толкова изглеждаха по-честити и по-весели.

Ала тоя им честит и спокоен живот не отиде за дълго. Писано им било скоро да се разделат — и да се разделат вече завсякога на тоя свят.

Като изкарахме зимата, кога да се запролети, токо нападна по нас една редушка... — може и по други места да я е имало — нящо като треска, пък не треска, фане ли чивяка, ще го сгази и омаломощи: огън малко, па кашлица, па глава — викаха я с някакво чудно име — филенса ли беше... така, така, фуленция — виж, вие я знаете... Та тая редушка нагази и Неда. Зафана и тя да кашле, па глава, па огън — и катури се, та легна. Кака Дина я гледà хубаво — загрявки, чай липов. И мислехме, както всички прекарват, и тя ще прекара. Ала не би... Болката ли беше по-лоша, тя ли защото бе по-слабичка, не можа да я прекара. След три-четири деня свърши. Помина се, клетата Неда. Намерих се и аз у тях при последните ѝ часове. Комка я дядо поп. Тя с благоговение прие Светото Причастие. И като че усети лекота. Зафана пак да си приказва. И за свети Йован разправи нящо. Душата ѝ бе задоволна. «Ех, благодаря на Бога, хубаво си поживях — думаше тя тихо, с отслабнал глас. — И мама така добре ме гледà и ми угаждà в живота... Господ да ѝ отплати за това.» И като изглеждаше умилно всички, спираше дълбок и пълен с благодарност поглед на майка си. И издъхна леко, спокойно, като че заспа.

Това бе наврѣх велико заговяване.

Нареди я и накити я кака Дина с рустовите дрехи, дето някога ги беше приготвила

да ѝ са за венчилки. «Това ще ѝ бъде ней и венчилото думаше тя. Ще си иде сега при дядо Господ като Божа невяста.»

Не плака така Дина и над тоя мрътвец, както преди години не плака и над Цонка. Седнала като тогава при главата на покойницата, тя я гледаше с един задълбочен и унесен поглед и от време на време полекичка ще я помилва по лицето, както се милва заспало дете, кога искат да го събудат. Нейното лице бе спокойно и като замръзнало, както бе спокойно бледното и изпито лице на Неда.

Събраха се роднини и комшийки, накитиха мрътвеца с цвете, турнаха го напакон в носило и занесоха го в черкова. Хубаво беше опелото на покойната. Като се върнахме от гробищата, отбихме се пак у какини Динини да поменем сиротката Неда.

Кога се разотидоха другите хора и останахме сами, па взех аз нящо да я раздумвам, така Дина токо ме прекъсна.

— Знаеш ли какво, невясто Богданице? — зафана тя, като ме загледа с оня благ и дълбок поглед. — Страх ме е да не е греховно това, дето ще ти го кажа. Ако е грешно, дядо Господ нека да ме прости. Искам да ти се призная, че аз съм благодарна, дето така се случи, та Неда си отиде преди мене. Ние хубаво си живеехме ти ни знаеш как хубаво си живеехме. И тя бе благодарна от тоя живот. И аз бех благодарна. И сè се молех Богу да ни продължи тоя хубав живот и на двете ни. Ала като се знае, че не може и двете отведнаж да си свършим дните, аз в душата си тайно някак молех Бога да продължи ней дните, колкото му е угодно, ала да не допуска да остане тя самичка след мене. Не защото искам аз повече да живея — аз съм доволна и прядоволна от моя живот и готова съм, кога рече Всевишния, да напусна тоя свят. Ама за Неда сè мислех и се грижех: какво ще прави тя, ако остане без мен самичка. Байко ѝ какъвто е упорит, па и невястата — и тя нали е като нея си, — не може живя с тях. И кой знае колко ли мъчен и усилен би бил живота ѝ. Зарад това молех Бога да ѝ продължи живота, ала да я не оставя след мене. И дядо Господ сякаш чу молбата ми. Тя си поживя, сиротката. Ех, и болки изкара, и в нужда остана, ама навроз мен като бе, не я оставих да ѝ се наврежда сърцето — спокойно и хубавко си поживя. Па сега, като повидя и «Свети Йован», душата ѝ беше още повече задоволена. Можеше истина още да си поживее и да се порадва на света. И мен щеше да е драго да си поживее ощенко. Ама като е обичал Господ сега да си я прибере, сполай Му и на това. Негова воля е. Аз съм много благодарна, че ми продължи дните да мога до края на живота ѝ да я подкрепям и нагледвам и да мога до вечното ѝ жилище добре да я нагода и изпрата. Сега вече, като си откарах и тая длъжност, когато ме повика дядо Господ, готова съм за път. Сполай Му за всичките добрини, дето ни ги изпрати досега. Да бъде и отсега Неговата воля... И ако има нящо грешно в тие мои думи, нека ме прости Всеблагия.

Това ми изказа така Дина, кога останахме сами, като се върнахме от гробищата.

ГЛАВА ШЕСТА

Заживя си оттогава така Дина самичка. До четиресеття всяка заран с барденце и цъкълце ходеше на гробищата да пали кандила и да прелива гроба. Върне ли се от гробищата, ще се положи пък над работата. А като мина равненето, още по-усилено се залови на работа. По цял ден не става от чекръка. Че мъчно бе станало вече с едно предиво да може да си изкара чивяк прехраната. Като запряха гайтанете и абите, малко се диреше предене и малко се плащаше за него.

Като гледах какъв е мъчен живота на така Дина, аз ѝ споменах един път не е ли по-добре, като е останала сега самичка, да се прибере у Койчови. Майка нали е — ще я гледа. Ще им се намира тя окол децата, ще попомагва за едно-друго на невястата и леко ще да ѝ е — нема да се измъчва така с чужда работа на тие старини, ами ще си

поотпочине.

— Ех, невясто Богданице — отвърна ми тя с един умилителен глас, — така си е по-добре. И за Койчови е по-добре — нали видиш, че работата му не върви дип, а пък дяда повечко им е дал Господ, та и тям поминувката е тежка. Па и теснотия нали е тях горе, защо да ги притискам? А и за мен, невясто Богданице, тъй е по-добре. По-спокойна съм си. И с Койчови така ще си бъдем по-добре. Да ида у тях да живея, нема и да се сети как ще взема да им дотягам с нящо и токо ще фанат да ме гледат накриво. А така сè сме си мили. Поида у тях, радвам им се и тие ми прават икрам. Доде празник или голям ден, поканат ме да обядвам у тях и мен ми стане хубаво, па и тие, колко да е, радват ми се. Па като се върна оттам, дода си дома, в мойта си килийка, и тихо ми, спокойно ми, и леко ми на душата. Ех, ще работа, дал ми е Господ още силици, сполай Му. Като работа, и на здравето ми е по-добре, а и залисвам се, та не сящам как се минува времето. Па и на душата ми е по-добре, невясто Богданице. А поминувката — колко ти е тя? В неделята две хлебета като опеча и в два дни веднаж като стъкна огъня, та варна чорбица или опръжна кашлица, това ми е. Колкото за това и за в черкова, сè ще изкарам от чекръка. Добре, че Дончовица ми дава работица. Макар и евтинко, като го връта повечко, сè ще изкарам. Виж, да нема работа, тогава ще бъде лошо. Ама Дончовица ми казва, че колкото и да намаляват абите, за мен сè ще има предиво. Господ да им дава здраве и живот!

И караше си го така Дина пак тъй, както и дотогава, унесена в работа и самотна. Сè някак усилничко живееше, ала инак бе спокойна. Рядко излезеше навънка. Ще я видиш само зàран ранко със стомна и менче, че отива за студена водица, и веднаж в неделята ще занесе в тепсия хляб на фурната — това ù е излазенето през неделята. Другото време, затворена в къщи, тя е си над чекръка зиме в собата, лете на отвода. Някой път и аз повляза да я повида.

— Какво си правиш, како Герговице? — ù реча. — Как си прекарваш?

— Добре съм, невясто Богданице — ще отвърне тя. — Слушам чекръка, като бръмчи, и сякаш че песен слушам, тиха и сладка песен. И душата ми се унася в хубави мисли и още по-хубави спомени. За какво ли не мисла и за какво ли си не спомням. Най-много си спомням за Неда. Като жива я гледам всякога. Чегато е тук пред мен, наведена над шива. И редят се в душата ми умните ù приказки. И сякаш че я слушам, като чете от евангелието или от житието на свети Йована Рилски. И тъй леко ми става, невясто Богданице, и тъй ми е хубаво.

Така ще ми каже тя. И аз я гледам и я облажавам.

Някой път привечер, като вземе да ù се не види преденето, тя пък ще повлезе у нас да ни повиди и да си поприкажем. Аз ще я запра да остане и да повечеряме. Някога тя ще откаже — похапнала си била дома, преди да излезе. Други път пък ще се съгласи и седне на паралията да ни придружи. Тогава я вида колко ù е еденето — ще си гребне няколко лъжици от чорбицата, ще хапне два-три залька, па токо се прекръсти.

— Защо си не хапнеш още, защо си не вземеш и от гозбицата? — кана я аз.

— Наядох се, Господ да наспори — ще отвърне.

— Ами че толкова малко...

— Толкова ми е еденето, невясто Богданице. И дома по толкова хапвам.

Както си седеше дома самичка, затворена по цял ден в собата, и както ù бе малко хапнуването ù, чивяк можеше да я вземе за постница. И лицето ù бе заприличало като на постница — изпито и слабо. Ала инак е бяло и чисто, май без бръчки. Па и погледа ù е ясен и светъл и колкото беше от по-напред благ, сега станал още по-благ.

Като я гледах колко малко ù е еденето и как е слабичка и изпита, аз се чудех отде добива ковет да кайрати толкова на работата. От доброто ù сърце и от спокойната ù душа сякаш идеше силата ù. Па и Господ, види се, ù помагаше. А кайратеше тя много.

По цял ден ще върти чекръка. Всяка неделя ще гони да изпреде по една ока вълна. И така ще изкара за поминувчицата си. Есен ще гледа най-напред да си купи дръвца и ще викне да ѝ ги насечат, па ще ги нареди зади къщата, та за зимьска да има да си пали собата. Че без топла пещ не можеше. И ще гледа да има всякога зехтинец за кандила и восвец за свещици. Като си натъкми веднаж дръвца и като има да си купи зехтинец и восвец, за другото не му мисли много — колкото остане, толкова ще вземе.

Както кайратеше на работата, така кайратеше и на ходенето. Всеки празник — и според деня на вечернята, и заран на литургията — отрано сè ще иде тя и в черкова. Никога не пропуска черковната служба.

Така си живееше тя.

Откак се помина Неда и тя оста самичка, Койчови изпърво добре се държеха към кака Дина — тачеха я, правеха ѝ икрам, гледаха да ѝ угодат, както и по-напред. В празник от черкова, като се отбие у тях, ще я задържат да обядва. Някога невястата ще ѝ прати по децата и нящо гозбица. Ще пусне някой път едно от момичетата да ѝ донесе водица или да ѝ помете в къщи. Каки Дини е драго, радва се тя много, че ѝ прават такъв икрам.

Ала малко по малко Койчови взеха да охладяват — взе кака Дина сякаш да им дотяга, да им пречи: и като че ги стесняваше.

Истина, Койчу занаята бе взел вече да запира. Нали излязоха готови наките — по-лъскани и по-евтини, — и пръстене, и гривни, и менгуше. Чопразете и кръстетата и тях поизоставиха. И слабо взеха да дират златарете. Та и Койчовия златарлък из ден в ден сè повече западеше... А пък и дяда повечко è че им даде Господ. А и тие искат и хляб, и дрехи. Стигнаха им и от момчетата. Трябва да се натъкнат нейде на работа, трябва занаят да учат. Главоболия и с тях... На невястата се паднаха от баща ѝ няколко ниве и една ливада. Като западна така златарлъка, Койчо се залови повечко със земеделие и с добитъка. А това иска повече разпавии, па и място повече иска, повече съдове, поширочек двор. А у тях е теснотия. Оттук доде това, дето взеха да гледат на кака Дина тъй, като че тя им пречи, като че ги стеснява.

Най-напред Койчови фърлиха око на дворчето и градинката. Един ден Койчо поспоменал майци си, че им е тясно за добитъка, та да бива да махнат преградата на тяхното дворче.

— Каквото обичаш, синко — отвърнала му кака Дина. — Ти си сайбия на къщата. Щом ви трябва... Мен посем-сега...

И Койчо прибърза, та разтури преградата и пусна добитъка у какиния Динин двор. Направи напokon къдя излека оборче за телците, а на другата страна до тяхната отлукана направи кочина за свинята. И запусти се хубавата градинка. Кака Дина събра парчета от разтурената преграда, та загради уличката пред прозорците, дето са чемширете, и там си запази малко градинче. В него останаха по няколко корене Божо дръвце, седеф и здравец, няколко стръка градински чай — от него си береше да си варнува зимно време за кашлица: посади си и няколко корена сминдул за шарена солчица, а по края нареди тясна лехичка с малко гюзум и магданоз. Това само си зачува. А друго всичко се погази. Истина, кака Дина не можеше сега и да реди градинката с такъв мерак, с какъвто я редеше по-рано, кога и Неда беше жива. Ала сè пак тя си я обичаше, залисваше се с нея и мила ѝ бе. И не трябваше белки Койчо да я разтури и погази. Можеха да потърпат теснотията още малко и да ѝ не отнимат сега тая хубава радост. Или барем половината да беше преградил да ѝ я запази. Така си мислех аз. И един ден понатакнах пред нея за това, що го стори Койчо. Тя не даде и да се издума.

— Ех, невясто Богданице, не бива да му се сърдим. Аз съм ù се нарадвала на градинката. Толкова годин — стига ми вече. А пък тям è че трябва. Нали видиш и ти — тесничко им е дворчето. Нека им се поширне и да се поразслабат. А мен ми стига и това малкото, дете е пред прозорците — колко да ми се радва душата, като гледам цветенца и зеленинка.

Ала с това се не свърши. Койчо, притесняван от западането на занаята си, сè повече се полишаваше. И от лихотата, като му е всичко криво, крива му бе сякаш и майка му, та често взе да я гледа с лошо око и да ù се сопва без никаква причина. Невястата, като ù се трупнаха повече грижи с дяда, с кърска работа и с добитък и тя се полиши. Па като запря златарлъка и като седна Койчо повече на нейния мюлк, та се и посили повечко, та взе и Койчу билè да се сопа, а пък какви Дини хич се и не стесняваше да ù натекне за ни защо. Големите момчета, каквито беха и тие като баща си упорити, па и като не можеха да се натъкнат на добра работа, и тие беха студени към баба си и я гледаха накриво. Само Динка, голямото момиче, и по-малките дяда, само тие обичаха баба си от сè сърце и искаха сякаш да ù угодат. А всички други не я гледаха добре, не я тачеха от сърце.

Кака Дина, ако никога и никому лоша дума не дума, ако е блага с всички, още повече е блага със своите. И Койчу, и на невястата, и на децата не само лоша дума не ще да каже, ами не ще и да помисли нящо лошо за тях. Всякога тя им приказва мило и кротко, с блага усмивка. А пък като забележи това им студено държане, тя се мъчи още повече да бъде добра с тях и ако с друго не може да им угоди, барем с блага дума да им стопли сърцето. Ала при всичко това големите сè пак не я гледат добре, не са сърдечни с нея. Тя сè някак като че им доява, като че им тежи. Личеше си едно — не беше им по воля, дете още живее, дете им се пречка из двора, дете ги стеснява. Като че искаха да ù кажат: «Стига ти толкова живот! Ха върви си вече!» Това не можеха да го речат направо — те се сдържаха, — ала то личеше по погледа им.

Като я гледаха така и като им бе тѣй дотегнала, каквото и да се случи из къщи — дяда се сбиле, добиче някое съборило нящо или друга пакост станала, — невястата, па и самия Койчо си и на кака Дина ще натякнат.

Кака Дина им не отвръща. Някой път ще рече кротко: «Ех, синко» или «Ех, невясто, аз не видях, недейте се едосва за това.» Пък други път нищо не им каже, ами си премълчи. Па след малко ще поиде у тях и поканат ли я за обяд, ще остане — макар и да ù се не еде, ще остане. Не иска да си помислат, че им се сърди. Гледа си да им угоди, гледа тям да сдобрява сърцето, да не остане в душата им лоша помисъл че нали това е греховно?

Един празник привечер гледам я — кака Дина поседнала пред вратника. Децата влазат, излазат, играят ту на пътя, ту по двора и оставиле вратника отворен. Койчо се връща отнякъде.

— Прибираш ли се, Койчо? Къдя си походил? — пита го тя тихичко.

— По работа — отвръща той дръпнато. — Ами защо си отворила вратника, та ще изскокне телето? — сопна се той и гледа я навъсен.

— Ех, отворил се е, синко — отвръща тя сложно. — Ще го затвора. — И повдига се, та затваря вратника. Те щя и да се отдума, не щя да каже, че децата са отвориле вратника — да не вземе пък тям да се кара. Претърпя сопването на Койча и остана си спокойна. Очите ù само се поприбулиха от скрита тъга.

Някой път, като пододе у нас, кака Дина сама ще отвори дума за Койчови, ала не да

им натяква, ами да ги съжалива.

— Тежък им стана и тям живота, невясто Богданице. Па и теснотията ги много стяга. Ех, кога рече Господ да ме прибере, малко ще им си поширне. Сега сè им малко додявам — вида го и аз. Колкото и да се свивам, сè им преча по малко. Па и поминъка като им се е така влошил, та някога, без да го искат, токо им накипи на сърцето и поречат нящо. Ех, човещина, невясто Богданице. Аз им се не сърда. Тие пак си ме тачат като майка, и аз пак си ги обичам.

Казва го това така Дина, като иска да ги оправдае. Ала личи си сè, че ù е мъчничко на душата. Тя им не връзва кусур, тя ги прощава, ала сè ù е мъчничко — само че не иска да го изкаже.

Веднаж само, защото ù бе много прекипяло на сърцето, чух да се оплаче от Койча и видях и сълзи на очите ù.

Зàран рано бе това през една късна есен. Взела бех ведрото, та го свалях на кравата, че щех да сляза да я издоя. Като бех още горе на отвода, слушам — нящо се гълчи у какини Динини. Гласа на Койча, сопнат и сърдит. Гледам у Койчови — от нашия отвод нали се види тяхния двор, — гледам, така Дина нарязва тикви под стрехата до излека, а Койчо окол нея нящо се кара... Чувам гласа и на така Дина.

— Не съм аз бре, синко! Толкова ли ме не вярваш! — дума тя жаловно.

Койчо каза нящо с един сподавен и още по-сърдит глас, ала не го разбрах. Па като забележи, че гледам отгоре, прибра се в дюкяна и вече не му чух гласа. А така Дина като че си изтриваше очите — плачеше сякаш. «Какво ли е станало? — си мислех, дорде доех кравата. — Как жално се отдумваше тя, клетата. И сълзи имаше по очите ù.»

Като возварих млекото и приставих на огъня да се вари чорбица, рекох да повляза у какини Динини, та да вида какво би това каране на Койча.

Заварих я, че е седнала в къщи до огъня, подпряла глава с ръка и се унела. А очите ù пълни с влага. Над огъня закачено менче с вода. Турнала е да си варне нящо. Ала главните прегореле — тя ги не претъкнала и огъня май загаснял.

— Що чиниш, како Дино? — рекох, като влязох в къщи. — Койчо, слушах, нящо сърдито се разправяше. Какво е станало?

— Ех, невясто Богданице, нищо не е станало — отвърна тя, като се посепна малко и бързо взе да отрива очите си. — Нищо нема, така само — додаде тя малко по-спокойно, като се посъвзе. — Ами поседни де. Я пък аз как съм заборавила, та огъня е загаснял. — И тя потикна главните и взе да духа огъня.

— Рекох да не е станала някоя пакост — казах, като поседнах на плетеното, остаряло и износено вече асърче.

— Малка пакост е станала, невясто Богданице, ама... ех, нищо, мина се — дума тя уж спокойна, ала нящо като че преглъща в гърлото си и бърза пак да изтрие овлажнелете си очи.

— Гледах те одеде — тиквите събираше. Да не е яла кравата от тях? — питам я, като искам да разбера за какво беше тая разправия.

— Тиквите пусти — подфана така Дина, като видя, че аз засегнах това, дето бе докарало разправията. — Нали беха наредени вънка на пезула под стрехата. Па озаран се събориле. Та това е пакостта. Ама аз пак ги наредих.

— Та затова ли се караше Койчо? Ами че кой ще ги е съборил?

— Телето ги е съборило.

— То ще е направило тая пакост. Нали са го пуснале по двора, мушнало се е в тиквите и съборило ги е. Койчо не види ли това? Защо се кара?

— Ех, види ли го — не знам, ама мен взел да се кара и навиква ме, че уж аз съм ги

съборила.

— Немà така?

— Взела съм била от тиквите им, та затова съм ги съборила. Така вика. И в яда си още по-лоша дума ми рече... И-их, да знаеш, колко ми е мъчно за това, невясто Богданице!

— Че какво пък още ти рече? — питам.

— Срам ме е да повтора тая тежка дума. «Откраднала си — каже — от тиквите.» Като рече това, сестро, като че с нож ме прободете. Тие думи тя изказа с такъва болка! И очите ѝ изведнаж се напълниха със сълзи.

— Нема и това можà да рече Койчо? — запитах аз, учудена и възбудена. — Как му даде сърце да каже такава горчива дума на майка?

— Истина, той в яд го каза това нящо, невясто Богданице, ама мен ми е мъчно, много ми е мъчно, защо и в яд да го рече! Защо можà да помисли такава нящо за мен! — И тя се отпусна, та се пооплака и поизказа си тъгата, дето беше се набрала в душата ѝ. Да ѝ поолекне, тя даде воля и на сълзите си.

— Ех, како Дино, недей толкова да се мъчиш и да тровиш сърцето си — рекох аз да я пораздумам. — Не е хубаво истина, дето така ти се е накарал и такава лоша дума ти е рекъл. Ама ти се не кахъри много. То е за него си. Който каже лоша дума на майка, Господ му отплаща. И Койчу той ще отплати, дето така те е огорчил...

— У-у, невясто Богданице, не хорати така! — прекъсна ме така Дина, като се сепна и бърже изтри сълзите си. — Господ да му не отплаща токо... Недей дума такъва дума. Не искам аз това... Ех, понатежало ми бе малко, та рекох от мъка да си поизкажа пред тебе, ама аз нищо — то ми мина вече. Аз му не връзвам кусур. Поразсърдил се беше малко и в яда си порекъл нящо — чивяшка слабост! ... Аз му се не сърда, аз го заборавах вече. Давно и дядо Господ го е заборавил. Той го е чул нали всичко той види и всичко чуе, чул го е, ама както е всеблаг и всемилостив, давно го прости, да му не отплаща. Че Койчо в яда си го каза — това не беше от сърце. Сърцето му е добро и милостиво, аз го знам. Ами сега като му се е возвила така косата, че занаята му нали не върви, па и масрафа тежи, и дядо са го налегнале и като се е поедосал малко, рекъл е нящо, ама токо-така, не от зло сърце. Давно му не отплаща дядо Господ. Давно и той му прости, както и аз му прощавам. И давно му даде всичко добро и хубаво — и нему, и на невястата, и на децата. И на всички хора да даде добро...

Кака Дина, съвсем ободрена, приказваше някак умолително. Тя се каеше сякаш в душата си, дето взе да се оплаква. Погледа ѝ, малко влажен още от по-раншните ѝ сълзи, ала напълно прояснен, грееше от някаква чудна, от някаква ангелска благодет.

Аз слушах тие думи на така Дина и не знаех какво да ѝ кажа. Само я гледах като унесена и от умиление очите ми, без да се сета, беха се напълнили със сълзи.

Ех, тъй си живееше тя, с това златно сърце малко усилено, малко притесненичко, понякога зле гледана от син и снаха, па и от по-големите унуки, ала всякога със спокойна душа, с чиста съвест, с ясен и благ поглед, всякога доволна от съдбата си, доволна от живота си, примирена и със свои, и с чужди хора и всякога благодарна на Бога.

Така си преживя така Дина и последните години от живота, доде дочака и кончината си. И както праведно живя, така и свърши като праведница. Нали ви казах, без болка и без лежане умря добрата жена, умря от старост. Угасна си като кандил, кога му догори зехтина.

Чудна беше нейната умирачка. Такова нящо досега не съм видвала. Само в житието на светие се разправя за такава кончина.

На заговяване заранта, както всякога, тя се бе стегнала и отрано бе отишла в черкова. Като пусна черкова, намерихме се и заедно тръгнахме към дома. Тя върви полекичка и се подпира с тояжката си. Последната година, като бе поотслабнала, взела бе да се подпира с тояжка. Вървим и приказваме си. Разправяше ми тя за Евангелието, дето го чете попа в черкова... Па токо се запря изведнаж, като чивяк, комуто е дошла на ум някоя забравена мисъл. И като ме погледна някак весело:

— Знаеш ли — каже, — невясто Богданице, че нощеска ми се присъни Неда?

— Хубаво е — рекох, — дето сега таман на заговяване ти се е присънила. Ами как я видя?

— Видях я — продължи така Дина, като тръгна пак полекичка — в една градина, в една хубава градина, с всякакви цветя и дървета. Аз седа отвънка, а тя бе вътре. Набрала китка цвете и ми го показва. «За тебе е — вика — тая китка.» И радостна е, засмяна. Па изведнаж, токо се промени: уж Неда пак, ала не такъва възрастна, ами малко момиче, каквато беше, преди да я намери болестта. Запряло се при вратата на градината, весело, весело и едно хубаво като ангелче. И маха с ръчица към мен... Кога се събудих, една лекота сящам, такъва лекота, като че ще фръкна. Станах, прекръстих се пред куната, па си легнах пак. Ала вече не можах да заспа. Сè Неда ми пред очите и оная хубава градина. Знаеш ли, невясто Богданице, че тя на днешния ден се помина. Шест годин ще станат оттогава.

— Затова ти се е и присънила, че днеска ù е годината — рекох аз.

— Може и затова да е. Па може да я е пратил дядо Господ и за друго. — Аз я поизгледах зачудена. — Може да я е пратил Бог да ми стори хабер, да ми обади, че и за мен е дошло вече време.

— Какво си взела пък ти да си думаш? — пресякох я аз. — Токо-тъй само ти се е явила, да я повидиш, зарад годината, а то ти си си още здрава.

— Здрава съм, невясто Богданице, ама време ми е, познавам си аз.

Тогавя аз не обърнах дип внимание на тоя неин сън и на тие ù думи... Ами — хабер било зер! Мисли си за Неда, като ù е сега годината, та затова я и сънува... И там и оставих думите ù. Ала напокон разбрах, че тоя сън наистина е бил калеска. И останах да се чуда.

Като стигнахме до дома, поканих я да повлезем у нас. Изпърво тя отказа. Па се пък съгласи.

— Стой да повидя децата — рече. Малко поседя и стана да си върви. Искях да остане да пообядваме. Не щя. Само кафенце дето пина.

— Трябва да се поотбия и у Койчови — каже. — Няколко деня не съм ходила у тях. Домилеле ми са и големите, па и децата.

Видях я след пладне, че бе поседнала пред вратника. И с някаква жадност сякаш изгледваше хората, дето минуваха из пътя. Две момиченца, на Бардучката там отсреща и на Ананчовата снаха, си играеха наблизко окол върбето. Гледам я, повика ги, извади из джеба си, та им даде по една ръка сушелки, па милва, радва им се, като че ли сега пръв път ги видва.

Щом удари камбаната за вечерня, гледам я — взела си тояжката и полека-лека тръгна за черква. Отидох и аз. На заговяване вечернята черкова, нали знаете, е много хубава. Служеха двама попове. Като се свърши службата, както му е реда, зафанаха там хората да се прощават: по-младите поред целуват ръка на по-старите. Най-напред се наряддат поповете — на първия трон стария поп: нему целуват ръка по-младите попове и ще се наредат и тие до него: напокон се наряддат по-старите мъже, после старите жени; и всички други се редат да им целуват ръка. Кака Дина, като целуна ръка на поповете и на старите мъже, влезе и тя в един трон при старите жени и подаваше да ù целуват ръка по-младите. Целувах ù аз по реда си ръка. Тя на всички казва: «Прощавай

сестро!» и «Господ да прости!» Ама така от сърце го казва и с такъв мил поглед изгледва жените, чегато не за заговяване се прощава, ами като че ли на някакъв дълъг път ще заминува.

От черкова се отбила у Койчови. Малко изморена била, разправяше невястата, и на стълбата на всяко стъпало се спирала да си поотдъхне. Като седнала в собата, повикала малките унучета, дала им орехчета, па взела да ги милва и целува, ама така сърдечно, като че ли след дълга раздяла първи път ги вижда. И с невястата е така мила и тъй жадно я гледа, и тъй сладко ѝ приказва, както никога сякаш не е правила. Дочакала, та се прибрал и Койчо. Поприказвала и с него, разпитала го за едно-друго и токо го изгледвала и него някак чудно. Па станала да си върви. Невястата я запира да седи, та барем и да заговоят, па тогава да си иде.

— Ще сляза сега — рекла — да си повидя едно-друго. Мен нящо ми се не еде, та може и да не дода пак. А прощавайте сега, синко и снахо — казала, като им дала да ѝ целуват ръка, — па като ми стане по-добре, кога сложите, пратете от децата да ме викат. — На излазене поизгледала пак всичките някак по-особено.

Койчо рекъл:

— Каква е тоя ред мама — нящо не като всякога.

— Ами като мисли, че не ще може да доде пак, прощава се сега зарад великите пости, дето се зафатат заран — отвърнала невястата, без да ѝ доде на ум друго нящо.

Излязох аз по едно време на отвода да умия някой съд на мивлека. Зафанал бе да пада здрач, ала още се видеше. Гледам — каква Дина ходи из двора, като че се разхожда, и поспирва се тук-там. Повгледах се по-добре: тя се поспирва от овошка на овошка, изгледва ги и фата ги с ръка, като че ли ги милва. Позачудих се.

— Какво си правиш, како Дино? — викам ѝ отгоре.

— Добре съм, невясто Богданице — отвърща ми тя с малко отслабнал глас. — Рекох да пообида дръвчетата, че нящо ми са домилеле.

«Ти виж, че какво така пък, та на заговяване ѝ са домилеле дръвчетата?» — помислих си и още повече се зачудих, ала нищо ѝ не продумах за това.

— Ами ела у нас, та наедно да заговеем — рекох.

— Благодаря ти, невясто Богданице. Мен нящо ми се не еде. Ала ако по час ми се поотвори сърцето, ще ида у Койчови, че тие ме повикаха. Па и така нали се пада?

— Ех, така е — потвърдих и аз. — Хайде лека ноц и леки пости, како Дино.

— Леки пости, невясто Богданице — додаде тя. — Па прощавай.

Аз си влязох да дошътам нящо, а нея оставих из двора. Видяле я след малко от Койчови, че се прибира в къщи.

Поминало се време, стъмнило се хубаво. Койчови, като сложиле паралията, пратиле Цонка да повика баба си и да я доведе да заговоят.

Вляла Цонка в къщи, вика баба си — не обажда се. Влиза в собата. Кандила пред куната гори и баба ѝ седнала до пешта. Вика я пак не обажда се. Бута я, не шава. Уплашила се и припнала, та обадила майци си. Идат невястата и Койчо като трапни. Нящо ги жегнало. И какво да видат! — тя била умряла.

Извикаха тоя час и мен. Аз изтръпнах и тоя час изприпках. Гледам я както си седнала до пешта, така си и издъхнала. Очите ѝ насочени към кандила. Лявата ѝ ръка сгърната, а дясната, със свити за кръстене пръсте, е сложена на лявата страна на гърдите ѝ. Както се е била загледала към куната, сетила е, види се, че нящо ѝ става, а може би е видяла и свети архангела. И рекла е да се прекръсти. И таман завършила кръста, архангела ѝ е взел душата и отнесъл я е горе на небето...

Така леко е свършила добрата каква Дина и така праведно — с кръст на гърдите, с поглед към куната и с мисъл за Бога.

Тогава се сетих аз, сетиха се и Койчови защо така жадно изглеждаше тя всички и

така от сърце се прощаваше и с дядя и с возрастни, и със свои и с чужди, та дори и с дръвчетата. Тя е усящала, че ѝ иде последния час. И съна ѝ това ще да е показвал. Разправят, че на праведници Господ обаждал кога ще прати архангела да им вземе душата. Истина ще е това. Кака Дина и тя както беше праведница, дядо Господ и ней ще е обадил това.

Та така тогава. Койчо затвори очите майци си, ние с невястата я преоблякохме, па я проснахме под кунустаса и наредихме я, както се наряджа мрътвец. Тя си бе приготвила всичко за мренето — и дрехите, с които ще се облече, и меки обуца, и покривало, и свещи, и пошове за поповете.

На другия ден я погребяхме. Като я сложиха в черкова и свещеника взе да я опява, аз се загледах в нейното лице. То бе изпито, ала не като на чивяк, дето е много боледувал, ами като на някой постник. И не е жълто като восък, каквото е лицето на по-вечето смъртници, ами е бяло и сякаш прозрачно. И едно спо-койно, малко дори усмихнато, и чисто, чисто — ни едно бръчка нема по него, сякаш не е на бабичка, ами на някое момиче. И както бе обградено наоколо с бялата ѝ коса, изглеждаше, като че е обградено с бял венец или с някакво сияние. Гледам я аз унесена, с едно умиление в душата, па вдигнах поглед и загледах се пък в иконите. Каквото е лицето на светците чисто, — кротко и праведно, и заградено със сияние, — такъво е и лицето на кака Дина. На, светица, съща светица! Като светица праведно живя, като светица и умря. И не даваше ми сърце да рече: «Бог да я прости!» ами си виках само: «Блазе ѝ на душата!»

— Такъва бе баба ви Дина, дядя! — завърши стрина Богданица.

Тя стана от стола, поотърси се, поогледа се наоколо, па фърли поглед нагоре да види кое време е станало.

Слънцето бе превалило вече към заход. Полегатите му зари, изтъкани от блясък и сияние, позлатяваха къщната стряха и високите клоне на черяшата. Времето бе меко и топло. По-раншния ветреца се бе укротил. Не трепваше нищо. Една чудна тишина бе настъпила.

Станяхме всички. Всички бехме като унесени от приказката на стрина Богданица.

Момичетата с някакво благоговение гледаха баба си. Зад нея като че виждаха благия образ на светицата, за която тя с такъво увлечение разправяше. И в тая чудна предвечерна тишина те долавяха сякаш и летенето на архангела, който пренася горе на небето душите на Божиите праведници.